

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Justino Puodžiuko
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studento

Magistro darbas

**1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija
The Constitution of 3 May 1791**

Vadovas: doc. dr. Haroldas Šinkūnas

Recenzentas: prof. dr. Jevgenij Machovenko

Vilnius
2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija tiriant jos klaidingos istoriografinės sampratos kitimą nuo Lenkijos konstitucijos link Abiejų Tautų Respublikos konstitucijos, atskleidžiant Apšvietos laikotarpio idėjų įtaką bei specifiškai savas valstybei istorines-geopolitines priežastis, skatinusias Konstitucijos priėmimą, remiantis Lietuvos konstitucinės tradicijos nuo XIV a. valdovų privilegijų iki 1791 m. Konstitucijos tyrimu bei naujaisiu Lietuvos konstitucionalistikos požiūriu perskaitant 1791 m. Konstituciją kaip septynių konstitucinių aktų visumą, įrodinėjamas priėmus Konstituciją neišnykęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumas.

Raktiniai žodžiai: Ketverių metų seimas, konstitucinės reformos, bajorų tauta, LDK valstybingumas, konstitucionalistika.

This paper analyzes the Constitution of 3 May through researching the change of its' wrong historiographical concept from the Polish constitution to the constitution of the Polish-Lithuanian Commonwealth, revealing the influence of the ideas of the Enlightenment period and specifically own for the state historical-geopolitical reasons that urged the adoption of the Constitution, basing on the research of Lithuanian constitutional tradition dated back from the privileges of rulers of 14th century until the 1791 Constitution and from the latest point of view of Lithuanian constitutionalism, reading the 1791 Constitution as a set of seven constitutional acts, the statehood of the Grand Duchy of Lithuania, which did not disappear after the adoption of the Constitution, is asserted.

Key words: Four-year Seimas, constitutional reforms, nation of nobles, statehood of the GDL, constitutional studies.

Turinys

Ižanga	2
1. Apšvietos laikotarpio bendrųjų filosofinių ir teisinių tendencijų įtaka XVIII a. modernių konstitucijų priėmimui	5
2. Abiejų Tautų Respublikos konstitucinių valdymo reformų būtinybę nulėmusios istorinės ir teisinės aplinkybės	11
3. Konstitucionalizmo tradicija Lietuvoje: nuo LDK bendravalstybinių privilegijų ir XVI a. Lietuvos Statutų iki 1791 m. Konstitucijos	14
4. 1791 m. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų klausimas: Lenkijos ar ATR Konstitucija	19
5. LDK valstybingumo matmuo 1791 m. Konstitucijoje	27
6. Konstitucinių reformų rezultate įsteigtų bendravalstybinių ir atskirų LDK institucijų santykis	37
Išvados	43
Panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas	44
Santrauka / Summary	50

IŽANGA

Temos aktualumas. Lietuvos konstitucinė jurisprudencija po nepriklausomybės atkūrimo 1991 metais nenutrūkstamai vystosi jau tris dešimtmečius. Analizuojant šio laikotarpio istorijos, teisės istorijos ir konstitucinės teisės mokslo bendrą indėlį, matosi pagrįstai drąsėjančios tendencijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės aktus, priimtus ir galiojusius iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos, tirti ir vertinti ne vien tik istoriografiniu aspektu, bet ir kaip Lietuvos valstybės konstitucionalizmo tradicijos ir netgi konstitucinės teisės šaltinius, kaip konstitucinius aktus. Pastarųjų dešimtmečių mokslinių tyrimų rezultatai įgalino pakeisti ir netgi oficialiai išreikšti Lietuvos Respublikos seimo priimtuose teisės aktuose valstybės požiūrį į daugiau kaip du šimtmečius laikytą svetima Lietuvai 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją, kuri net nebuvo paminėta atkurtos Lietuvos Respublikos 1992 m. konstitucijos preambulėje, darančioje nuorodą į Lietuvos valstybės ankstesniųjų amžių konstitucinių vertybių teisinės apsaugos tradiciškumą ir tęstinumą. Šios spragos užpildymas Lietuvos konstitucionalizmo tradicijų tyrimuose leido teisės mokslui kelti ir bandyt pagrįsti drąsias hipotezes apie tai, kad 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija buvo ne Apšvietos laikotarpio idėjų inspiruota „epochinio lūžio pradžia“ Lietuvos konstitucinės teisės raidoje, o konstitucionalizmo pradžios reiktų ieškoti daug ankstesniame laikotarpyje, - XIV–XVI a. bendravalstybinėse LDK privilegijose ir Lietuvos Statutuose. Autoriaus nuomone nagrinėjama tema Lietuvos teisės teorijai aktuali daugiausia tuo, kad padeda paneigti tarpukario dvidešimties metų Lenkijos ir Lietuvos politinės ir karinės konfrontacijos nulemtą klaidingą daugiametį politinį-teisinį ir istorinį naratyvą, Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. Konstituciją (su Abiejų Tautų tarpusavio įžadu) traktavusį ne kaip unikaliausios visų laikų dvinarės unijinės valstybės objektyviai pribrendusių konstitucinių reformų rezultatą bei Liublino unija įkurtos valstybės išsaugojimo pastangas (tuo laikotarpiu jau, deja, pavėluotas), bet kaip Lenkijos unitarizmo produktą, nulėmusį Lietuvos valstybės „išnykimą“ jeigu ne po 1569 m. Liublino unijos sudarymo, tai vėliausiai po 1791 m. Konstitucijos priėmimo. Dabartiniu išorinių geopolitinių grėsmių laikotarpiu, labai panašiu į buvusį XVIII a. pabaigoje, lygiateisėms Europos Sąjungos valstybėms ir artimiausioms geografinėms kaimynėms Lenkijai ir Lietuvai ne XX a. pradžios trumpo laikotarpio priešų įvaizdis, o ketverių šimtmečių sąjungininkų ir lygiaverčių partnerių bendras teisinis-politinis naratyvas yra tiesiog būtinas. Istorija kartojasi cikliškai, o dabarties tikslas yra panašus, kaip XVIII a. pabaigoje, - valstybingumo ir nepriklausomybės apgynimas.

Darbo tikslas – remiantis naujovišku teisės moksle besivystančiu Lietuvos konstitucionalizmo tradicijų ilgaamžiškumo požiūriu atlikti 1791 m. Konstitucijos teisinį tyrimą, apimantį Apšvietos laikotarpio bendrųjų filosofinių ir teisinių idėjų įtaką XVIII a. pirmųjų trijų pasaulyje rašytinių konstitucijų priėmimui, analizę specifinių Abiejų Tautų Respublikai istorinių ir teisinių aplinkybių, nulėmusių konstitucinių reformų būtinybę, atskleidžiant LDK konstitucinės tradicijos anksčiausias žinomas XIV a. ištakas, konstitucinės teisės šaltinių dėsningą raidą, sąsajas ir tęstinumą iki 1791 m. Konstitucijos priėmimo, 1791 m. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų ir Konstitucijos nuostatų dėl LDK valstybingumo analizę, konstitucinėmis reformomis įsteigtų bendravalstybinių ir atskirų LDK institucijų santykį.

Darbo hipotezė:

Konstitucija yra Apšvietos laikotarpio bendrųjų filosofinių ir teisinių idėjų bei specifiskai Abiejų Tautų Respublikos vidinių priežasčių išsauktų valdymo reformų rezultatas; 1791 m. Konstitucija jos sudėtinių aktų supratimu vietoj renkamosios monarchijos įtvirtino konstitucinę monarchiją; besirėmusi ir įtakota Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucionalizmo tradicijos, pradedant nuo bendravalstybinių LDK privilegijų ir Lietuvos Statutų, XVIII a. valdymo reformomis Konstitucija pasiekė Liublino 1569 m. unijos Abiejų Tautų Respublikai iškeltų tikslų įvykdymą, - užbaigė kurti faktiškai naujai įsteigtos sąjunginės valstybės bendravalstybines struktūras su tam tikromis modifikacijomis, nulemtomis to laikotarpio geopolitinių realijų.

Darbo uždaviniai:

- 1) Atskleisti Apšvietos laikotarpio filosofinės ir teisinės minties tendencijas, įtakojuusias XVIII a. Jungtinių Amerikos Valstijų, Prancūzijos ir Abiejų Tautų Respublikos konstitucijų priėmimą;
- 2) Išanalizuoti Abiejų Tautų Respublikai specifines istorines ir teisines aplinkybes, nulėmusias konstitucinių valdymo reformų būtinybę;
- 3) Ištirti LDK konstitucinės tradicijos ištakas, dėsningą raidą, sąsajas ir tęstinumą, - nuo bendravalstybinių LDK privilegijų iki XVI a. Lietuvos Statutų ir nuo pastarųjų iki 1791 m. Konstitucijos priėmimo;
- 4) Išanalizuoti 1791 m. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų klausimą ir Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas dėl LDK valstybingumo.
- 5) Išnagrinėti konstitucinių reformų rezultate įsteigtų bendravalstybinių ir atskirų LDK institucijų santykį.

5 uždavinys santykis tarp institucijų - pakeistas (pasikeitimai iš reformų, hierarchija; santykis tarp Lenkų institucijų, ATR bendrų ir tik Lietuvos)

Tyrimo objektas. Darbo objektu yra 1791 m. ATR Konstitucijos nuostatos, atskiruose šaltiniuose iki šiol klaidingai vadinamos Lenkijos Konstitucija, tiriamos naudojant jos plačiąją sampratą, - kaip sudėtinę visumą sąjunginės valstybės konstitucinių aktų, - ne vien tik 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymą.

Tyrimo metodai. Siekiant išsikelti tyrimo tikslo, be bendramokslinių analizės, analogijos, abstrahavimo ir kitų metodų darbe taikyti teisės mokslui būdingi metodai. Istorinio metodo taikymas yra būtinas nustatant konstitucinei teisei priskirtinų teisės aktų priėmimą lėmusius objektyvius veiksnius, sąlygas, dinamiką apsibrėžtu LDK konstitucionalizmo raidos tyrimo laikotarpiu nuo Liublino unijos iki 1791 m. Konstitucijos. Teleologinis metodas naudotas aiškinantis konstitucinės teisėkūros subjektų unijinėje ATR valstybėje ne visai tapačius tikslus ir kokiomis priemonėmis jų siekta. Abstrahuotis nuo teisės ir istorijos objektyviais tyrimo principais nesiremiančių idėjų analizės įgalina sisteminis metodas, leidžiantis koncentruotis į teisės tradicijas ir idėjas, lėmusias Lenkijos Karūnos ir LDK tikrąją valios išraišką 1791 m. Konstitucijoje. Kaip ir bet kurio kito teisės akto tyrime naudotas lingvistinis tyrimo metodas, būtinas senąja teisine kalba rašytų aktų pirminių žodinių prasmų suvokimui.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo tikslui pasiekti naudotasi tiek LDK ir ATR teisės aktais, tiek ir Lietuvos Respublikos teisės aktais. Nors LDK privilegijų, Lietuvos Statutų ir 1791 m. Konstitucijos tema yra daugiausia rašyta istorijos mokslo darbuose, tyrime jais remiamasi saikingai ribotai, kadangi juose nėra patikimai argumentuojami teisiniai aspektai, - Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos, teisės aktų sisteminis vertinimas kaip konstitucinės teisės šaltinių ar konstitucinės teisės aktų. Daugiausiai remtasi pastarojo dvidešimtmečio teisės mokslo pažangą įrodančiais šaltiniais, nesunku pastebėti, - dariusiais įtaką ir Lietuvos Respublikos oficialiosios pozicijos 1791 m. ATR Konstitucijos atžvilgiu pozityviam pasikeitimui.

1. Apšvietos laikotarpio bendrųjų filosofinių ir teisinių tendencijų įtaka XVIII a. modernių konstitucijų priėmimui

Konstitucinės teisėtyros autorių darbuose XVIII a. pabaiga, pasižymėjusi iškart trijų modernių rašytinių konstitucijų priėmimu dažnai vadinama konstitucinės eros pradžia, keliant ir klausimą, kaip nutiko, kad penkerių metų intervale pirmeivėmis tapo trys gana skirtingos valstybės.

Fenomeno paaiškinimą galima pradėti nuo teiginių, jog viskas, kas sukuriama žmogaus, prasideda nuo idėjos (Jarašiūnas, 2009, p. 24) ir pirmosios trys konstitucijos neatsirado staiga filosofiniame ir politiniame vakuume (Ludwikowski, 1989, p. 168), o Vakarų teisės tradicija, būdinga visoms trimis XVIII a. pirmąsias rašytines konstitucijas priėmusioms valstybėms, formavosi graikų filosofijos ir romėnų teisės idėjų pagrindu (Machovenko, 2015, p. 7).

Termino *konstitucijos (constitutio)* pradžia - antikinėje Romoje. Šiuo terminu vadinti svarbius valstybinės tvarkos klausimus Romoje reguliavę įvairių rūšių imperatoriaus aktai, - ediktai, mandatai, reskriptai, dekretai. Visiems privalomi aktai vadinti *constitutiones generales*, o atskiroms asmenų kategorijoms skirti aktai vadinti *constitutiones personales* (Jarašiūnas, 2009, p. 30), kas nereiškė konstitucijų dabartiniu supratimu. Viduramžių Europos valstybėse konstitucijomis ne dabartine jų prasme buvo vadinami įvairias privilegijas ar laisves suteikdavę monarchų aktai valdiniam.

Tik Apšvietos laikotarpiu susiformavo konstitucionalizmo doktrina, jungianti svarbiausias valdžių ribojimo ir asmens apsaugos idėjas, kaip aukščiausią tautos priimtą teisę. Vienok, pastebėsime, kad tik filosofinių ar teisinių idėjų nepakanka, - tokiam aukščiausio teisinio sureguliuavimo būtinybės suvokimui atsirasti reikalingas ir atitinkamas socialinio-ekonominio išsivystymo lygis visuomenėje. Juk, pavyzdžiui, nei antikos filosofų, nei šv. Augustino ar šv. Tomo Akviniečio teisingumo valstybėje koncepcijos dar ilgus amžius iki Apšvietos laikotarpio nesubrandino konstitucijų jų moderniu supratimu būtinybės. Būtent Renesanso ir Apšvietos epochoje iš antikos ir ankstyvųjų amžių kilusias filosofines idėjas ėmė keisti materialesnės idėjos, ieškančios atsakymų į valstybėms ir tautoms aktualius praktinius klausimus.

Analizuojant Apšvietos laikotarpio daugiausia Prancūzijos filosofų idėjų įtaką 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos, 1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucijos ir 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos Konstitucijos priėmimui, klaidinga būtų teigti, jog trys konstitucijos buvo vienodai inspiruotos

apšvietos idėjų, remiantis tuo, jog visos trys priimtose bemaž vienu penkerių metų laikotarpiu.

E. Jarašiūno teigimu, Prancūzijos švietėjų idėjos buvo prieinamos tiek JAV, tiek ir ATR konstitucijų kūrėjams, jau nekalbant apie tai, kad Ž.Ž. Ruso, Š. Monteskjė, Voltero ir kitų idėjos buvo žinomos Prancūzijoje. Tik jų minties sklaidos neginčijamumas savaime neįrodo, jog visos trys konstitucijos buvo vienodai paveiktos Apšvietos idėjų.

JAV ir Prancūzijos konstitucijų lyginamojoje studijoje R. Ludwikowski iš esmės neigia Prancūzijos švietėjiškų idėjų įtaką JAV konstitucijos priėmimui (Ludwikowski, 1989, p. 209). Lyginamojoje analizėje vakarietišku įpročiu vadinamai Lenkijos 1791 m. Konstitucijai epizodiškai skiriama tik šiek tiek dėmesio, o JAV ir Prancūzijos konstitucijos lyginamos tiriant jų konstitucinę tradiciją ir istorines socialines-teisines priežastis, lėmusias jų priėmimą.

Pirmiausia, analizės autorius pabrėžia Amerikos kolonijinės patirties ir britiškosios konstitucionalizmo tradicijos įtaką JAV Konstitucijos priėmimui, kur tradicija aiškiai atsekama atgal pradedant nuo Anglijos 1215 m. *Magna Charta Libertatum*, 1628 m. *Petition of Rights*, 1689 m. Bill of Rights ir 1700 m. *Act of Settlement* (Ludwikowski, 1989, p. 170).

Toliau kritikuodamas Prancūzijos absoliutizmą, realiai neribojamą nuo 1614 m. nesusirenkančios Generalinių luomų asamblėjos, įrodo, kad absoliutinė monarchija Anglijoje buvo parlamentiškai apribota jau XVII amžiuje, ir trumpai iliustravęs nei absoliučios, nei paveldimos (iki 1791 m.) Lenkijos monarchijos pavyzdžiu daro išvadą, kad Anglijai pasiekus absoliutizmo viršūnę, o Prancūzijos monarchijai ieškant būdų kaip įveikti karaliaus valdžios apribojimo bandymus, Lenkijos (ATR) valstybėje postūmis į absoliutizmą išvis jau buvo netekęs aktualumo (Ludwikowski, 1989, p. 171).

Nurodydamas amerikiečių politinės filosofijos autorių XVII a. anglų filosofo John Locke pripažinimą Amerikos revoliucijos „teoretiniu tėvu“, R. Ludwikowski neigia Europos kontinentinių filosofų įtaką Amerikai, cituodamas James Breck Perkins, - „kolonistai nebuvo paveikti Prancūzijos literatūros, kadangi, be vos kelių išimčių, jie nieko apie ją nežinojo. Sugebančių skaityti prancūziškai skaičius buvo mažas, o bent šiek tiek skaitančių prancūziškai skaičius buvo dar mažesnis... Monteskjė ir Ruso politinės teorijos, Voltero sąmojis, netikėjimas enciklopedistais neturėjo jokios įtakos žmonėms, kurių didžioji dauguma net nebuvo girdėję apie šiuos rašytojus. Mūsų protėvių mąstymo būdas buvo iš esmės angliškas; jų paveldėtos politinės tradicijos ir jų įsteigtos politinės institucijos nebuvo veikiamos prancūziškos minties“.

Ir, atvirksčiai, autorius įrodinėja amerikietiškos konstitucinės minties įtaką Prancūzijai, nurodydamas, jog Amerikos interesai buvo plačiai atstovaujami Prancūzijoje amerikiečių Benjamin Franklin, Athur Lee ir Silas Deane, filosofo ir mokslininko reputaciją įgijęs Franklinas nuo 1772 m. buvo Prancūzijos Akademijos nariu, o jo atvykimas į Prancūziją 1776 m. buvo neeilinis įvykis (Ludwikowski, 1989, p. 188).

Galiausiai kritikuodamas jo nuomone nepakankamai įrodytą „traumatinį“ požiūrį, kuriuo remiantis tautos yra tiesiog priverstos priimti konstitucijas, susidūrusios su savo istorijos dramatiškais momentais, iliustruodamas dar ir 1812 m. Ispanijos konstitucijos bei 1814 m. Norvegijos konstitucijų pavyzdžiais, R. Ludwikowski pabrėžia, kad konstitucijos priėmimą lemia kiekvienos konkrečios valstybės geopolitinės aplinkybės, o trijų konstitucijų priėmimas panašiu laiku yra tik sutapimas. Atsižvelgiant į jo analizės tikslą palyginti rašytines JAV ir Prancūzijos konstitucijas su negausiais keliais ekskursais prie 1791 m. ATR konstitucijos, „traumatinio“ požiūrio kritiką autorius užbaigia taikliu pastebėjimu, kad iš pirmųjų trijų rašytinių konstitucijų tik Prancūzijos konstitucija patvirtina neginčijamą dramatiškų revoliucinių įvykių įtaką.

Skirtingai nuo JAV atvejo, Apšvietos prancūzų mąstytojų filosofinių idėjų įtaka 1791 m. ATR konstitucijos minčiai yra pastebimesnė, pradedant nuo įrodytų faktų, jog atskirais atvejais ATR visuomenės atstovai, susiję su reformų rengimu, prašė Prancūzijos švietėjus patarimo, kaip geriau sutvarkyti reformuojamą ATR.

Daug dėmesio XVIII a. Prancūzijos švietėjų įtakos ATR reformoms tirti savo darbuose skiria istorikas A. Parent, o R. Butterwick-Pawlikowski 2016 m. yra skyręs visą straipsnį intriguojančiu pavadinimu „Iššūkiai Abiejų Tautų Respublikai: Žano-Žako Ruso patarimas“ („Challenges for the Commonwealth: the counsel of Jean-Jacques Rousseau“), kuriame tyrė kokia Ž.Ž. Ruso patarimų dalis turėjo įtakos 1791 m. Konstitucijos nuostatoms ir kas atmesta. Beje, šie autoriai pastebėjo, kad kai kurios prancūzų švietėjų idėjos liko neatspindėtos net ir pačios Prancūzijos 1791 m. Konstitucijoje.

Anot A. Parent, 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos redaktoriams viena didžiausių problemų buvo tautos sąvokos apibrėžimas, nes XVIII a. antroje pusėje Europos politinės koncepcijos tautos sampratai skyrė daug dėmesio, o ATR tauta tebe laikyta tik bajorų luomas, prastuomenei nevaidinant jokio vaidmens valstybės politikos reikaluose. Jo nuomone, Apšvietos amžiaus Konstitucijai galėjo turėti įtakos prancūzų švietėjų idėjos, bet autorius jau straipsnio įvade apsidraudžia galimai nepasiekiaš norimų išvadų, - „žinoma, tiksliai įvertinti, ar idėjos, reiškiamos Respublikos reformatorių raštuose ir Konstitucijoje, yra atėjusios iš Prancūzijos, ar yra vietinės, neįmanoma, galimastebėti tik panašumus“ (Parent, 2013, p. 120).

Neginčijamai žinoma, kad LDK virtuvininkas grafas Mykolas Vielhorskis (*Michał Wielhorski*) 1770 m. Baro konfederacijos pavedimu Paryžiuje kreipėsi į filosofą Gabriel Bonnot de Mably patarimo dėl ATR valdymo pertvarkymo, bet dėl konfederatų netenkinusių G. B. de Mably „Pastebėjimų apie Lenkijos įstatymų reformą“ (“*Observations sur la réforme des lois de Pologne*”) Vielhorskis papildomai kreipėsi tokiu pačiu prašymu į vienu iškiliausių Švietimo epochos mąstytojų ir rašytojų laikomą garsiausio politinio traktato „*Du Contrat Social*“ („Apie visuomeninę sutartį“) autorių Ž.Ž. Ruso, kuriam ne tik suteikė daugiau papildomos informacijos apie Abiejų Tautų Respubliką, bet ir leido susipažinti su G. B. de Mably traktatu ir jo apsigėtimais nuomonėmis su Mykolu Vielhorskiu (Butterwick-Pawlikowski, 2016, p. 33).

Baro konfederatų prašymas suteikė Ž.Ž. Ruso galimybę dar kartą atlikti maištaujančios tautos įstatymų kūrėjo vaidmenį, nes šis prieš kelerius metus buvo sukūręs tuo metu prieš Genują sukilusios Korsikos Konstitucijos projektą prieš Korsiką 1768 m. aneksuojant Prancūzijai. 1771 m. Ž.Ž. Ruso parašytas paskutinis jo svarbus politinis darbas „Samprotavimai apie Lenkijos valdymą ir jos planuojamą pertvarkymą“ (*Considérations sur le gouvernement de la Pologne et sur sa réformation projetée*), deja, prieštaravo daugumai pagrindinių apšvietos epochos krypčių (Butterwick-Pawlikowski, 2016, p. 33).

A. Parent 2013 m. straipsnyje disonansu skamba teiginiai „Tarp prancūzų, kurie prisidėjo prie Abiejų Tautų Respublikos reformų, abato ir filosofo patarimai buvo svarbiausi“ bei, palyginimui, tame pačiame darbe, - „Nei G. de Mably, nei J.-J. Rousseau patarimuose, kaip pertvarkyti Respubliką, nepateikė *tautos* ar *piliečio* apibūdinimo“.

Jei R. Butterwick 2016 m. tik rezervuotai nurodo Ž.Ž. Ruso patarime Baro konfederatams nukrypus nuo daugumos Apšvietos epochos krypčių, tai jo 2021 m. knygoje „1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas“ jis jau rašo: „labiausiai stulbinamas patarimas atkeliavo iš maištininko – Jean-Jacques Rousseau. Jis išreiškė nuomonę, kad lenkai vieninteliai iš visų Europos Tautų išsaugojo savo meilę laisvei; jie turėtų stiprinti savo kultūrinį išskirtinumą, siekti ekonominio savarankiškumo ir vengti drąstiškų konstitucinių pokyčių. Taip, valstiečius reikėtų išlaisvinti iš baudžios, tačiau tik tada, kai jie bus pasiruošę laisvei, nes laisvė yra toks maistas, kurį ne kiekvieno skrandis gali suvirškinti.“ (Butterwick, 2021, p. 54).

Štai taip, - 1754 m. „Žmonių kilmės ir nelygybės tarp jų diskurse“ (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) Ž.Ž. Ruso pabrėžia žmogaus prigimtinę laisvę, 1762 m. „Visuomeninėje sutartyje“ (*Du contrat social*, 1762) iš esmės teigia, kad piliečių bendruomenė apima visus, kurie nori būtijos nariais (Parent, 2013, p. 123), o 1771 m. patarimuose dėl ATR valdymo pertvarkos aiškina, kad valstiečiai

baudžiauninkai (sudarę didžiausią gyventojų dalį) tik po ilgo proceso gali tapti laisvi ir įgyti piliečių teises.

Grižtant prie tautos sąvokos problemos, dėl kurios negauta atsakymų nei iš G. de Mably, nei iš Ž.Ž. Ruso, tiek A. Parent, tiek R. Butterwick teiginių patvirtinimui randame nurodyta, jog dviejų švietėjų neduotas atsakymas yra žymiaame Prancūzijos revoliucijos veikėjo Emmanuelio Sieyès (1748–1836) 1789 m. veikale „Kas yra trečiasis luomas?“ (*Qu'est-ce que le tiers état?*), kuriame abatas, aiškindamas tautinio suvereniteto principą, žodžiui „tauta“ suteikė naują politinę reikšmę, - tauta yra visi, kas nepriklauso aukštuomenei. (Parent, 2013, p. 123).

Lenkijos kunigas, rašytojas ir Apšvietos aktyvistas Franciszek Salezy Jezierski (1740–1791) E. Sieyès veikalą „Kas yra trečiasis luomas?“ 1789 m. vertė į lenkų kalbą prancūzų kalbos žodžius „trečiasis luomas“ (*Tiers-Etat*) tiesiog pakeitė žodžiu „tauta“ (pospólstwo). Jo sampratoje tauta yra šalies turtą kuriantys darbštūs vargstantys žmonės ir nuskurdinta bajorija, todėl būtent šie šalies turto gausintojai turi pirmumo teisę būti laikomi tauta ir sudaryti naciją, kas labai artimai atitiko E. Sieyès nuomonę (Parent, 2013, p. 124).

R. Butterwick nurodyto Ž.Ž. Ruso nenuoseklumo „Samprotavimuose“ nuklystant nuo savo ir kitų švietėjų esminių žmonių lygybės idėjų pavyzdžiu buvo ir tai, kad, pavyzdžiui, seimelių imperatyvių mandatų pasiuntiniams į Seimą klausimu Ž.Ž. Ruso patarė laikytis senųjų nuostatų. Kitu atveju, buvo atmestas jo patarimas neatimti iš nuskurdusių bežemių bajorų dalyvavimo seimeliuose teisės (Butterwick, 2016, p. 36). Kaip matysime, nulėmė I. Kanto požiūris, kad tik gebantys patys save išlaikyti ir savimi pasirūpinti žmonės yra pajėgūs rūpintis ir valstybe.

Apšvietos idėjų sklaidai ATR įtakos turėjo jų palaikymas vietos šviesuolių tarpe. Be minėtųjų Š. Monteskjė, Ž.Ž. Ruso ir kitų, Vakarų švietėjų mintis aktualiais konstitucinei reformai klausimais sekė ir analizavo Hugo Kolontaj, Jozefas Vybickis, Stanislovas Stašicas, Ignatas Potockis ir pats išsilavinęs valdovas Stanislovas Poniatovskis, redagavusieji Konstitucijos tekstą (Masing, 2013, p. 234). Karalius laikiusio jį patį blogiu valstybei Ž.Ž. Ruso „Samprotavimus apie Lenkijos valdymą ir jos planuojamą pertvarkymą“ mandagiai vadino „geriausiu jo skaitytu politiniu romanu“ (Viliūnas, 2016, p. 51).

Nepaisant tuometinei ATR aristokratijai, besilaikusiai laikmečio mados mokėti pranūzų kalbą, Prancūzijos švietėjų idėjų pasiekiamumo ir galimos įtakos, ir netgi Ž.Ž. Ruso tiesioginių patarimų valdymo pertvarkos klausimais, iš pačios Konstitucijos

(Valdymo įstatymo) ir kitų konstitucinių aktų nuostatų matosi, kad ne visos Apšvietos idėjos ir patarimai atspindėti 1791 m. Konstitucijose.

Tai, mūsų manymu, patvirtina jau analizuotą R. Ludwikowski nuomonę, kad neneigiant Apšvietos idėjų prieinamumo ir galimos įtakos, trijų pirmųjų XVIII a. rašytinių konstitucijų atsiradimą skirtingose valstybėse beveik tuo pačiu metu labiau lėmė kiekvienos iš jų konkrečios geopolitinės aplinkybės.

2. Abiejų Tautų Respublikos konstitucinių valdymo reformų būtinybę nulėmusios istorinės ir teisinės aplinkybės

Pereinant prie ATR 1791 m. Konstitucijos priėmimo priežasčių analizės, norisi jos specifiškumą iliustruoti laisva nuo ideologinio krūvio K. Markso citata, - „Su visais savo

trūkumais ši konstitucija, Rusijos-Prūsijos-Austrijos barbarizmo kontekste pristato save kaip vienintelį laisvės kūrinį, kurį Rytų Europa bet kada sukūrė pati. Ją kūrė išskirtinai privilegijuota klasė – aukštuomenė. Pasaulio istorija nežino kito tokio kilnumo pavyzdžio“ (Konieczny, Markoff, 2015, cituojant K. Marksą, p. 3).

Ir iš tiesų, jeigu JAV 1787 m. Konstitucija buvo priimta porevoliuciniu laikotarpiu po 1775-1783 m. nepriklausomybės karo, kartu buvusio ir revoliucija, naikinančia karaliaus valdžią ir iš metropolijos atėjusį feodalizmą, o Prancūzijos 1791 m. Konstitucija buvo prasidėjusios 1789 m. socialinės revoliucijos produktas ir kartu jos katalizatorius, tai P. Konieczny ir J. Markoff, palyginantys tris konstitucijas marksistiniu socialinės klasių kovos aspektu, galima teigti, ironizuoja, kad ATR 1791 m. Konstitucija išskrito iš marksistinės doktrinos rėmų, nustebindama patį K. Marksą.

Skirtingai nuo revoliucinės Prancūzijos, Lenkijos vyriausybė nebuvo priversta imtis reformų, gelbėdama šalį nuo maišto. Skirtingai nuo Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos, į kurią revoliucijos laikotarpiu išsivystė nuo 1614 m. nebesusirinkdavę Generaliniai luomai, ATR Ketverių metų Seimo vykdytos reformos nebuvo išprovokuotos sukilimo įvykių mieste ir kaime (Konieczny, Markoff, 2015, p. 35).

Daugelis autorių, tiriančių 1791 m. Konstitucijos priėmimo aplinkybes, yra daugmaž vieningi tuo klausimu, kad susidarymo ir vystymosi pradžioje ATR federacija su jos aristokratinės monarchijos valdymo forma buvusi pažangesnė už daugelį absoliutizmo linkme besivysčiusių Europos valstybių, XVIII a. naujų Apšvietos idėjų fone tapo atgyvena. Idėjų sklaida turėjo įtakos, tačiau ne lemiamos, ATR XVIII a. valdymo reformų siekiui. Visoje Europoje vykę revoliucingi industriniai pertvarkymai bei valstybių centralizacijos procesai bei parlamentinių monarchijų formavimasis irgi buvo viena iš paskatų ATR siekti tokių reformų.

Analizuojant valstybės vidinės stagnacijos veiksmu virtusį bajoriškosios demokratijos su pernelyg ryškiu valdovo valdžios ribojimu modelį, dėmesį patraukia drąstiškas, bet iš esmės teisingas, A. Vaišvilos traktavimas XVII-XVIII a. ATR susidariusios krizės, tapusios vidine grėsme valstybei ir pažangai joje.

Bet kuris ATR monarchas tapdavo tarsi bajorijos įkaitu, nes privalėdavo garantuoti ankstesniųjų valdovų bajorams suteiktų privilegijų pripažinimą ir tęstinumą. Kiekvienas norintis būti išrinktu kandidatas būdavo priverstas tą daryti, o bajorai stengėsi kiekviena proga įgyti dar daugiau teisių ir užsitikrinti jų tęstinumą. ATR valdymas pateko į uždara ratą, nes į monarchų pasiūlytas naujoves bajorija iškart reaguodavo priminimu apie ankstesniųjų valdovų suteiktas teises ir begaliniu noru gyventi „po senovei“.

Uždraudus savivaliauti valdovui, susidarė sąlygos savivaliauti kiekvienam, jėgos turinčiam. Be to, *liberum veto* teisei įsitvirtinus Seime, buvo padėti teisiniai pagrindai aklinaam konservatyvizmui. O kiekvienos sistemos uždarumas yra jos susinaikinimo priežastis (Vaišvila, 1998, p. 23). Į kiekvieną bandymą atgaivinti viešąjį interesą ir įvesti teisinę tvarką, buvo žiūrima kaip į kėsiniimąsi į bajorijos laisves, kaip į valdovo “absoliutizmo” grąžinimą, o kiekvienas bent kiek valdžios parodęs karalius būdavo apšaukiamas tironu (Vaišvila, 1998, p. 25).

Valstybės valdyme Seimas nebuvo pakankamai efektyviai veikianti valdžia, nuolat veikianti politinės veiklos institucija, ir jį sušaukus paprastai posėdžiaudavo šešias savaites, atstovai Seime buvo griežtai saistomi vietos seimelių imperatyvių mandatų. Nuo XVII a. įsigaliojus *liberum veto* teisei bet kurį Seimo sprendimą galėjo vetuoti net vienas Seimo atstovas. Nors skaičiai, lyginant su Prancūzijos parlamentinės institucijos butaforijos Generalinių luomų sušaukimais, nėra visiškai maži, bet nuo 1652 m. buvo sušaukti tik 53 seimai, o nuo 1736 iki 1763 m. Seimas dėl išvešėjusio piktnaudžiavimo veto teise per 7 metus nepriėmė nė vieno teisės akto (Masing, 2013, p. 226).

Libertum veto teisės suteikiamas galimybes greitai pėprato nedraugiškos kaimyninės valstybės, dažnai nuskurdusių smulkiųjų bajorų *veto* būdavo tiesiog nupirktas. Ypač drąstiškai skamba angliškai, - *In actual practice, deputies to the Sejm were frequently on the Russian (or sometimes Prussian, Austrian or even French) payroll* (Praktikoje Seimo deputatai dažnai būdavo Rusijos (o kartais ir Prūsijos, Austrijos ar net Prancūzijos) darbo užmokesčio sąrašė) (Koniczny, Markoff, 2015, p. 13)

XVII a. Europoje būtent absoliutizmo tendencijos, didinančios monarchų galias, telkė visuomenės nuolatinėje kovoje dėl išlikimo, absoliutizmo krypties sustiprėjusi lyderė Prancūzija įkvėpė savo pavyzdžiu Austriją, Rusiją, Prūsiją, tapusias galingiausiomis Europos valstybėmis, nusiteikusiomis remiantis ne teisės jėga, bet jėgos teise, savo naudai perdalinti Europą pagal naują jėgų santykį. Tuo tarpu iškylančių naujų jėgų apsuptyje esanti ATR, ignoruodama šias istorines realijas, džiaugėsi bejėgišku karaliumi, individo primatu, tikslų pliuralizmu, kilmingųjų savivale ir visuotine netvarka (nepagarba pozityviajai teisei) (Vaišvila, 1998, p. 25).

Kaip esminiu veiksmu, lėmusiu LDK jungimąsi į Liublino uniją XVI a. buvo sustiprėjusios Maskvos karinė grėsmė, taip XVIII a. pradžioje Švedijos karinė grėsmė prieš ATR (1700-1721 m. Šiaurės karas), o amžiaus antroje pusėje iškart trijų stiprių monarchijų grėsmė, lėmusi 1772 m. pirmąjį ATR padalijimą, nepaliko kito pasirinkimo, kaip skubiausiai imtis ATR valdymo reformų, centralizuojančių valstybės valdymo galias,

nutraukiančių *liberum veto* teise paremtą seimų darbo anarchiją, gelbėjančių valstybę nuo išnykimo kaip tarptautinės teisės ir politikos santykių subjekto.

Dar vienu veiksniu, leidusiu ATR vykdyti reformas, tapo netikėtai atsivėrusi tokia galimybė, kaip karo pavojaus laikinas sumažėjimas. Rusija ir Austrija į karą su Osmanų imperija įsitraukė 1787 m.; Rusija pradėdant 1788 m. taip pat kovojo su Švedija. Įvairių autorių nuomone, ATR būtų galėjusi laimėti nuo dvylikos iki dvidešimties metų ramų laikotarpį reformoms įgyvendinti ir valstybei sustiprinti.

Institucinių resursų turėjimo veiksny, anot P. Konieczny ir J. Markoff, arba, mūsų nuomone, teisingas išnaudojimas turėtos institucinės konfederacinio seimo galimybės, buvo gerai suveikęs veiksny. ATR valdžios institucijos galėjo ir apsunkinti reformą, ir išvengti įprastų kliūčių. Jeigu Ketverių metų seimui grėsė būti įprastai paralyžuotam dėl *liberum veto*, tai 1788 m. spalio 6 d. Varšuvoje darbą pradėjęs Ketverių metų seimas, jau spalio 7 d. paskelbė konfederacijos aktą, prie konfederacijos prisijungė senatoriai ir Atstovų rūmų pasiuntiniai. Konfederaciniame seime nutarimai priimami balsų dauguma, seimo darbas negalėjo būti nutrauktas, jame negaliojo *liberum veto* teisė.

Imperatorienė Jekaterina II, manydama, jog 1788 m. spalio 6 d. Varšuvos seime bus priimtas sprendimas dėl faktiškai Rusijos protektoratu tapusios ATR ir Rusijos karinės sąjungos prieš Turkiją ir, nenorėdama, kad tikslą sužlugdytų *veto* teisė, sudariusi Rusijos tikslams būtino konfederacinio seimo galimybę, vaizdžiai tariant, pateko į savo spęstus spąstus, - „imperijos vadovybėje buvo stipri opozicija bet kokioms reformoms, kurios sustiprintų Žečpospolitą. Pati Jekaterina II apskritai buvo skeptiška lenkų atžvilgiu ir jais nepasitikėjo. Tačiau, šiaip ar taip, nuo 1788 m. vasaros klausimas buvo pajudėjęs iš mirties taško, ir rudenį šaukiamas Seimas jau turėjo užsiimti sąjungos (*karinės – J.P.*) projekto svarstymu (Jekaterina II Respublikos Seimui buvo suteikusi konfederacinio seimo statusą, ir tai sąlygojo reformų galimybę)“ (Laurinavičius, 2018, p. 51).

1791 m. gegužės 3 d. priimta Konstitucija (Valdymo įstatymas) tapo 1788-1792 m. Ketverių metų seimo (1790 m. pratęsto 2 metams dėl verčiančių skubėti išorės grėsmių) ir ATR patriotų pastangomis vykdytų esminių reformų teisiniu pagrindu (Machovenko, 2018, p. 39).

3. Konstitucionalizmo tradicija Lietuvoje: nuo LDK bendravalstybinių privilegijų ir XVI a. Lietuvos Statutų iki 1791 m. Konstitucijos

Darbo pirmame skyriuje pritarus E. Jarašiūno bei R. Ludwikowski mintims, jog bet kokia žmonių veikla prasideda nuo idėjos, o konstitucijos neatsiranda savaime filosofiniame ir

politiniame vakuume, Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos ištakos randamos žymiai anksčiau, negu Apšvietos amžiuje.

Pirmuosius du dešimtmečius po 1991 m. nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos teisės moksle matoma Lietuvos konstitucionalizmo tradicijų ir konstitucinės teisės tyrimų stoka. Galimai todėl teisės moksle tiek ilgai buvo neatskleista, kokia teisinė prasmė yra ilgą laiką tik istoriografiniu atributu laikytame Lietuvos statutų paminėjime ir bet kuriai teisinei visuomenei esminių konstitucinių vertybių išvardinime galiojančios 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje.

Atkurtos respublikos konstitucijos preambulėje jos kūrėjai neabejotinai siekė patvirtinti Lietuvos valstybės istorinį ir teisinį tęstinumą, perskaitomą iš joje duodamų nuorodų į konstitucinius teisės aktus ir išvardintų pagrindinių, įskaitant konstitucines moderniu supratimu, prigimtinių žmogaus teisių ir vertybių.

Nors 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje išdėstytos nuostatos nėra reguliuojančiomis teisės normomis, tačiau jos padeda suprasti pagrindinį Konstitucijos tekstą ir jame išdėstytas reguliuojančiąsias teisės normas. Be to, jau pačioje Konstitucijos preambulėje yra atspindėtos trys pagrindinės konstitucinės idėjos: valstybė, valdžia (suverenitetas), ir gana detalai išvardintos esminės konstitucinės vertybės, susijusios su žmogaus prigimtinėmis teisėmis (Griškevič *et al.* 2016, 64 p.).

Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos paieškai kryptį duoda galiojančios Konstitucijos preambulės nuostatos apie <prieš daugelį amžių sukurtos Lietuvos valstybės> <teisinių pamatų grindimą Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis>. Tik vienu iš teisinių pamatų greta Lietuvos Statutų ir pirmosios (tarpukario) Lietuvos Respublikos Konstitucijų nenurodyta 1791 m. Konstitucija.

Dėl buvusių unijos partnerių, 1918 m. atskirai atkurtų suverenių Lenkijos ir Lietuvos respublikų, 1919-1939 m. trukusios politinės ir karinės priešpriešos dar ilgai po 1991 m. nepriklausomybės atkūrimo laikęsis gajus klaidingas Lietuvos politinis-teisinis ir istorinis naratyvas nepripažinti 1791 m. Konstituciją buvus sąjunginės valstybės bendra konstitucija ėmė keistis Lenkijai ir Lietuvai tapus Europos Sąjungos narėmis.

Savotišku konstitucinės teisės spragos 1992 m. Konstitucijos preambulėje ištaisymu sąlyginai galima laikyti tokius Lietuvos Respublikos Seimo priimtus teisės aktus, - 2007 m. balandžio 12 d. rezoliuciją „Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos“ (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 48-1855), 2011 m. balandžio 28 d. rezoliuciją „Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos su Abiejų Tautų tarpusavio įžadu 220-ųjų metinių“ (*Valstybės žinios*, 2011, Nr. 53–2542) ir 2018 m. gegužės 8 d. priimtą „Gegužės 3-iosios deklaraciją“ (TAR, 2018-05-08, Nr. 7468), kuriose aiškiai akcentuotas 1791 m. Konstitucijos bendrumas abiemis ją

priėmusioms unijos valstybėms ir pabrėžiamas 1569 m. Liublino unijos keltų tikslų įgyvendinimas.

Atrodytų, jog nelieka erdvės ginčui dėl to, kad 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje nenurodyti 1791 m. Konstitucija taip pat yra vienu iš tų <teisinių pamatų>, kuriais buvo grindžiama Lietuvos valstybė.

Vienok, atsižvelgiant į tai, kaip įvairių valstybių konstitucinę raidą ir teisės istoriją tiriantys autoriai konstitucijų priėmimą sieja su „teisinių revoliucijų datomis“ (Griškevič *et al.* 2016, cituojant Berman, 64 p.), arba kaip 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje chronologine tvarka po Lietuvos Statutų nepaminėtąją 1791 m. Konstituciją vadina perėjimą iš ikikonstitucinės į konstitucinę erą žyminčiu aktu (Jarašiūnas, 2009, 42 p.), matome Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos „pradžios taško“ nelogiškumą senesniuose teisės mokslo tyrimuose.

Ar remiantis „epochinio perėjimo“ logika reiktų suprasti, kad XVI a. Lietuvos statutai, galiojančios Konstitucijos preambulėje nurodyti per amžius grindusiais valstybės teisinį pamatą, yra likę ikikonstitucinėje eroje? Jeigu Seimas 2018 m. gegužės 8 d. „Gegužės 3-iosios deklaracijoje“ pažymi, kad „Konstitucinė Abiejų Tautų Respublikos, kaip suverenių valstybių sąjungos, struktūra buvo užbaigta svarbiu 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymu“, kyla klausimas, kaip tokios esminės konstitucinės vertybės, kaip valstybės suverenitetas ir valstybės sutvarkymas (struktūra), gali reikšti ir suverenių valstybių sąjungos kūrimo pabaigą, ir konstitucionalizmo „naujos epochos pradžią“.

2009-2010 metų naratyvas dėl konstitucionalizmo raidos skirstymo į „priešistorę“ ir „istoriją“, „naujos epochos pradžią“ siejant su „griežtos“ rašytinės konstitucijos, pavyzdžiui ATR 1791 m. konstitucijos, priėmimu (Jarašiūnas, 2009, p. 41) pagrįstai sukritikuotas jau 2012 m. „konstitucionalizmo priešistorės“ vizijai argumentuotai priešpastatant „istorijos viziją“ (Machovenko, 2012, p. 164).

Palyginimui, - senas konstitucionalizmo tradicijas turinti Anglija iki šiol neturi griežtos rašytinės konstitucijos, kodifikuotos vientisame akte, kokiomis buvo XVIII a. priimtose JAV ir Prancūzijos konstitucijos. Jungtinės Karalystės parlamento interneto svetainėje randamas Bendruomenių rūmų Politinės ir konstitucinės reformos komiteto 2015 m. dokumentas pavadinimu „Jungtinės Karalystės Konstitucija. Reformos galimybių santrauka“ (*The UK Constitution. A summary, with options for reform*) penktame puslapyje *expressis verbis* nurodo „Jungtinės Karalystės konstitucija susideda iš įstatymų ir teisės normų (*J. P. past. - „rules“ žodyne turi ir teismo sprendimų reikšmę*), įkuriančių valstybės institucijas, reguliuojančių santykius tarp tokių institucijų, arba reguliuojančių santykius

tarp valstybės ir asmens (žmogaus). Įstatymai ir teisės normos (teismų sprendimai) nėra kodifikuoti viename rašytiniame dokumente. Konstituciniai įstatymai ir teisės normos (teismų sprendimai) neturi specialaus (atskiro) teisinio statuso“.

Reiškia, Jungtinės Karalystės parlamento (Bendruomenių rūmų komiteto) išvardinti reliatyvūs trūkumai (lyginant su kitų Europos šalių konstitucijomis) neduoda pagrindo išvadai, kad už Lietuvos valstybę senesnė Anglija (Jungtinė Karalystė) gyvena „konstitucionalizmo priešistorėje“.

Lietuvos teisės istorijos moksle dar 2012 m. ėmė formuotis dabar jau vieninga tapusi nuomonė dėl Lietuvos statutų įtakos konstitucionalizmo raidai ir skirtas reikiamas dėmesys neatsitiktiniam jų nurodymui galiojančios Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje. Pradiniu koncepcijos formavimosi laikotarpiu pastebimas dar vengtas Lietuvos statutų ir bendravalstybinių privilegijų įvardijimas konstitucinės teisės aktais, operuojama atsargiais vertinimais konstitucionalizmo raidos reikšmę siejant su valstybingumu bei teisės tradicijų perimamumu ir tęstinumu, minima, jog konstitucinei teisei priskirtinos teisės nuostatos Lietuvoje labai senos, o tokių nuostatų aptinkama jau valdovų aktuose-privilegijose.

Ėmėsis analizuoti galiojančios 1992 m. konstitucijos preambulės turinį ne iš teisės istorijos, bet iš konstitucinės teisės perspektyvos, V. Vaičaitis 2013 m. moksliniame straipsnyje „Lietuvos statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis“ pagrįstai tolsta nuo E. Jarašiūno „konstitucionalizmo priešistorės“ koncepcijos, Lietuvos XVI a. statutus vertindamas, ne tik kaip istorinį teisės paveldą, bet galimai kaip modernaus šiuolaikinio konstitucionalizmo bruožų užuomazgas (Vaičaitis, 2013, p. 66). Vienok, siedamas konstitucinę teisę ir konstitucionalizmą su tradicine teisės, kaip hierarchinės teisės aktų sistemos, samprata, kurioje teisės aktų hierarchija neginčijamai susijusi su valstybės pareigūnų ir institucijų, įgaliotų priimti teisės aktus, statusu ir hierarchija, be to teisingai pažymėdamas, kad statuto, kaip visuotinės LDK teisės kodifikacijos dokumento, termino pasirinkimas nebuvo atsitiktinis ir signalizavo, jog tai nėra vien formali teisės šaltinių kompiliacija, o kitokios hierarchijos teisės aktas, autorius atsargiai susilaiko nuo Lietuvos statuto įvardijimo konstituciniu aktu (Vaičaitis, 2013, p. 57, 60).

V. Vaičaičio 2014 m. straipsnyje „Lietuvos statutų priėmimo priežastys, jų santykis su Liublino unija ir LDK parlamentarizmo bruožai“ tiriant statutus per parlamentarizmo prizmę ne tik vystoma mintis dėl konstitucionalizmo užuomazgų statutuose, bet ir skiriant daugiau dėmesio 1588 m. Lietuvos Trečiajam statutui atskleidžiamas LDK autonomijos siekis Abiejų Tautų Respublikoje bandant modifikuoti

Liublino unijoje numatyta federacinę „vienos nedalomos Respublikos“ sampratą (Vaičaitis, 2014, p. 79).

2017 m. straipsnyje „1566 metų Antrasis Lietuvos statutas Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos kontekste“ V. Vaičaitis išanalizavęs Antrąjį statutą pagrindiniais konstitucinės teisės aspektais, - teisės viršenybės, valdžios galių ribojimo ir valdžių padalijimo, tautos suvereniteto, parlamentarizmo, asmenų politinių ir ekonominių teisių, - V. Vaičaitis drąsiai nurodo Lietuvos statutus buvus konstitucinės teisės šaltiniais, bet ir vėl neišdrįsta vadinti konstituciniais teisės aktais bent formaliuoju teisės požiūriu. O juk būtent tokia mintis yra jo metaforoje „Todėl rekonstruojant Lietuvos istorinę konstituciją, į jos Renesanso (XVI a.) epochą būtų galima įtraukti būtent 1566 m. Antrąjį Lietuvos Statutą, pavaizduojant šią nuolat besivystančią istorinę konstituciją taip: 1387 (Viduramžiai) – 1566 (Renesansas) – 1791 (Apšvieta) – 1918 (Modernizmas) – 1992 (Postmodernizmas) (Vaičaitis, 2017, p. 169). .

Kaip matėme iš tūkstantmetėje Anglijos monarchijoje galiojančios konstitucijos „be rašytinės kodifikuotos konstitucijos“ pavyzdžio, konstitucijos (moderniu supratimu) išdėstymas konstitucines valstybės sąrangos ir valdymo nuostatas įtvirtinančiuose bei konstitucines vertybes ginančiuose ir reguliuojančiuose atskiruose nekodifikuotuose ankstesnių amžių teisės aktuose, šiuolaikiškai nepavadintuose konstituciniais, neduoda pagrindo neigti Jungtinės Karalystės konstitucinių aktų pradžia esant 1215 m. Didžiąją laisvių chartiją.

Jeigu V. Vaičičio 2017 m. Lietuvos „istorinės konstitucijos“ metaforos pirmąją grandimi yra pagal datą atspėjama 1387 m. Jogailos privilegija, tai M. Maksimaitis dar 2012 m. konstitucingumo tradicijų užuomazgas siejęs su Lietuvos statutais, aukščiausios galios teisės aktais, nustatančiais valdžios ribas ir saugančiais asmens teises, uždavė konstitucinės teisės pradžios ankstesnės paieškos kryptį tuokart tik apsiribodamas lakoniška nuoroda į jau valdovų aktuose-privilegijose aptinkamas „labai senas konstitucinei teisei priskirtinas teisės nuostatas“ (Maksimaitis, 2012, p. 285).

Istrikės I. Valikonytės 2012 m. straipsnyje „Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija“, kur konstitucija figūruoja labiau simboline prasme, pakartojus nenaujas mintis Lietuvos Statutus buvus LDK teisės kultūros ir teisinės minties paminklais, pabrėžiama, kad jau 1841 m. Joachimas Lelewelis su Ignotu Danilavičiumi parengė Pirmosios Lietuvos Statuto publikaciją, apibūdino ją kaip LDK konstituciją, o Ivan Lappo 1934 m. atkreipė dėmesį į jame kodifikuotus konstitucinius įstatymus (Valikonytė, 2012, p. 278).

Tokie istorikės 2012 m. pastebėjimai bei jau cituotame M. Maksimaičio

2012 m. straipsnyje kontekstiškai minimas privilegijų ryšys su Lietuvos statutais paskatino kitus autorius ieškoti konstitucingumo tradicijos anksčiau už Lietuvos Statutus, - valdovų priimtose privilegijose.

Aktualiausiu šios krypties darbu yra autorių L. Griškevič ir J. Machovenko išsami 2014 m. analizė „Bendravaltstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai“, atlikta vykdant Lietuvos mokslo tarybos pavestą tyrimą „Lietuvos konstitucingumo istorija“. LDK privilegijos pirmąkart išanalizuotos ne teisės istorijos, o aktualios konstitucinės teisės kontekste. Darbe sistemiškai išanalizavus šešiolika privilegijų, suteiktų laikotarpiu nuo 1387 m. iki 1568 m., prieita patikimais teisiniais argumentais pagrįstos novatoriškos išvados, kad formaliu teisiniu požiūriu visos šios bendravaltstybinės privilegijos buvo konstitucinės teisės aktais pagal šiuolaikinę šio termino sampratą bei atskleista privilegijų formalioji teisinė sąsaja su vėlesniais nekvestionuojamai konstituciniais LDK aktais – visais trimis Lietuvos Statutais ir sudėtine 1791 m. Konstitucija (Griškevič, Machovenko, 2014, p. 64).

J. Machovenko 2015 m. darbe „Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravaltstybinėse LDK privilegijose“, pratęsiant 2014 m. moksliniu straipsniu vykdytą tyrimą, patikrinant ir kiek kitu aspektu patvirtinant ankstesniasias išvadas prieita papildomų išvadų, kad 1387-1568 m. išleistose bendravaltstybinėse LDK privilegijose ir jų įgyvendinimo praktikoje identifikuota būtina ir pakankama visuma moderniosios valstybės skiriamųjų požymių, leidžianti teigti, jog privilegijose buvo įtvirtinti moderniosios valstybės konstituciniai pamatai; 1387-1568 m. išleistos bendravaltstybinės LDK privilegijos ne tik formaliu teisės požiūriu, bet ir jų turinio požiūriu buvo konstitucinės teisės šaltiniai (konstituciniai teisės aktai) šiuolaikine šio termino samprata; bendravaltstybinių XIV-XVI a. LDK privilegijų nuostatos turi tiesioginę sąsają su galiojančios Lietuvos Respublikos 1992 m. konstitucijos nuostatomis, kuriomis grindžiama valstybinės valdžios konstrukcija ir veikla (Machovenko, 2015, p. 56).

4. 1791 m. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų klausimas: Lenkijos ar ATR Konstitucija

Tiriamąo darbo apie 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją vienu iš uždavinių yra siekis iširti Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų klausimą ir pačios Konstitucijos nuostatų atgalinį ryšį LDK valstybingumo pripažinimui joje.

Tokios užduoties imtis skatina Vakarų ir ypač Lenkijos historiografiniuose šaltiniuose gąji atgyvena 1791 m. Konstituciją laikyti Lenkijos Konstitucija. Kritikuodamas lenkiškąjį „didijį naratyvą“, kuriuo ilgai grįsta lenkiškoji ATR santykių aiškinimo ideologija, A. Bumblauskas negaili sarkazmo, - „nors kalbėta apie Jogailos ir Jadvygos vedybas kaip „šviėtyszlub“, tačiau perkeliant šią sampratą į Lenkijos-Lietuvos unijų suvokimą, vienas iš santuokos partnerių lenkų istorinėje minty dingdavo: Abiejų Tautų Respublika virto Lenkijos Respublika, skyrėsi tik sampratos nuo kada LDK nebelaikoma istoriniu subjektu – nuo 1385 m. ar nuo 1569 m. Tapo įprasta sakyti (kartais netgi šiandien) apie laikotarpį iki Liublino unijos – „Polska Jagiełłonów“, o po Liublino unijos – „Rzeczpospolita Polska“ ar net tik „Polska“ (Bumblauskas, 2008, p. 29).

Tuo tarpu tiek lenkų autoriaus Piotr S. Wandycz išvada apie 1569 m. Liublino unijos rezultate suformuotą „sui generis federaciją, unikalią ta prasme, kuria dabartiniai Vakarų politiniai rašytojai nurodo, kaip „vienintelį ir klasikinį“ unijos tarp valstybių atvejį“ (Wandycz, 2017, p. 65, interaktyvus), tiek L. N. Rasimo mintis 2018 m. straipsnyje „Dviejų juostų kelias iki Gegužės 3-iosios konstitucijos“ apie tai, kad „Iš esmės Liublino sutartis tik tam ir buvo sudaryta, nors Lietuva ir Lenkija kartu sukūrė šiuolaikinės valstybinės teisės terminais sunkiai nusakomą dviejų valstybių junginį, kuriam būdingas ir federacinis dvilypumas, ir lygus savarankiškumas“ (Rasimas, 2018, interaktyvus), mūsų nuomone, reiškia tik viena, - sąjungą tarp dviejų valstybių.

Palyginimui pastebėkime, kaip 1569 m. Liublino unijos valstybinį darinį apibūdina V. Vadapalas. Cituodamas Liublino unijos akto 3 paragrafą apie "vieną nedalomą ir vienalytį kūną“ ir „bendrą valstybę, kuri iš dviejų valstybių ir dviejų tautų suėjo ir susijungė į vieną bendriją“, jis daro išvadą, kad tarptautinės teisės požiūriu (*matyt, anuometinės, yra ir tokių nuomonių, - J. P.*) tai viena valstybė. Praleidžiant dalį autoriaus minčių apie tai, kad naujai ATR valstybei tarptautiniuose santykiuose atstovauja vienas suverenas, vykdamas bendrą užsienio politiką ir sudarantis tarptautines sutartis (nors pasidalijimas užsienio reikalų su Austrija ir Turkija - Lenkijai, o su Maskva ir rytų šalimis – LDK, iš dalies paneigia užsienio politikos bendrumą, kaip ir LDK 1655 m. Kėdainių unijos su Švedija sudarymas paneigia vieno bendro suvereno veikimą), nurodydamas, kad sudėtingoje ATR istorijoje būta nemažai išimčių, V. Vadapalas nedaro išvados, jog pagal Liublino unijos akto prasmę formaliai viena valstybė yra unitarinė ir tiesiai nurodo, kad

federacinės Žečpospolitos (ATR) negalima buvo prilyginti Šveicarijos konfederacijai (Vadapalas, 2006, p. 214-215). Federacija, - tai ne unitarinė valstybė.

E. Gudavičiaus požiūrio į LDK subjektiškumą po Liublino unijos sudarymo paradoksas išryškėja tame, kad tyrimui priešasčių, privedusių prie Liublino unijos, skirtoje 1999 m. monografijoje „Lietuvos istorija, T. I: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų“ paskutinį knygos poskyrį pavadinęs „Liublino tragedija“ autorius įrodinėja hiperbolizuotam pavadinimui priešingas tiesas, - „net ir lenkų seimas nedrįso taikyti visai didžiajai Lietuvos kunigaikštijai inkorporavimo aktų, kaip tai padarė su keturiomis silpniausiais su ja susijusiomis vaivadijomis. <...> Faktiškai šiuo aktu buvo skelbiami du visiškai nesuderinti ir prieštaraujantys vienas kitam dalykai: Lietuvos valstybingumą įtvirtinančios realijos ir jo panaikinimo deklaracija“, „svarbiausi uniją konkretizuojantys postulatai buvo pritaikyti atskiram kiekvienos šalies valstybingumui išlaikyti. Todėl ten, kur buvo numatytos bendrybės, jos faktiškai reiškė dualizmą.“ Galiausiai LDK valstybingumo išnykimą turėjusią reikšti antraštės „tragediją“ autorius paneigia savo išvada, - „Lietuvos delegacija mato situacijoje sugebėjo pasiekti pato rezultatą. Lietuvos valstybingumas buvo išsaugotas, tačiau jis liko suvaržytas dualistinėje konfederacijoje su kur kas pajėgesniu šios konfederacijos partneriu. ... Lietuva išliko politiniu subjektu, bet jos ir lietuvių tautos raidai lemiamą įtaką darė Lenkija“ (Meilus, 2018, cituojant E. Gudavičių, p. 25-26).

G. Sliesoriūno 2021 m. straipsnyje „Tragedija, bet „labai naudinga“ – Liublino unijos vertinimai naujausioje lietuvių istoriografijoje“ su aliuzija į E. Gudavičiaus neįrodytą „Liublino tragediją“ analizuojama pastarųjų dešimtmečių lietuviškoje istoriografijoje susiformavusi tradicija, jau nekvestionuojanti LDK valstybingumo po Liublino unijos ir iki pat ATR trečiojo padalijimo, (Sliesoriūnas, 2021, p. 67-68), o taip pat iškelta užuomazga tolimesnių tyrimų vertos naujos hipotezės, bandančios ginčyti istorikų A. Bumblausko, E. Gudavičiaus, M. Jučo naratyvą, kad LDK vienintele alternatyva 1569 m. Liublino unijai buvo tik dar didesnis blogis – LDK nukariavimas Maskvos jėgomis.

Kitokie šio darbo tikslai neleidžia išbandyti prof. J. Machovenko entuziastingai palaikomo 2021 m. gegužės 3 d. minint 1791 m. ATR Konstitucijos 230-ąsias metines Vilniaus universiteto Teisės fakultete vykusios istorikų ir teisininkų diskusijos metu istorikų pasiūlyto naudoti kontrafaktinio istorinio modeliavimo tokios hipotezės tyrimui, trumpai nusakomo populiaria fraze „kas būtų, jeigu būtų?“ (Machovenko, 2021, p. 9). Tik objektyvumo dėlei pastebėsime, kad dviejų valandų diskusijoje internete tokios idėjos pradžia priskirtina ne joje dalyvavusiems istorikams, o Teisės fakulteto dekanui dr. doc. H. Šinkūnui (diskusijos 1:17:25). Prof. A. Bumblauskas 1:18:08 tik pritarė, kad

istorikai tą metodą naudoja, su jam būdingu humoru primindamas diskusijos moderatoriui N. Černiauskui metodo taikymu šio jau sumodeliuotą „Smetonos laikais Lietuvoje būsimą 1959 m. A. Brazausko vardo Kauno hidroelektrinę“ ir pasiūlė metodą drąsiau taikyti teisės tyrimuose.

Šio darbo skyriaus užduoties įvykdymui, - patikrinimui tokių drąstiškų istoriografinių versijų kaip, pavyzdžiui, „Paskutinis Lietuvos žingsnis žemyn, prarandant net buvusį kunigaikštystės suverenitetą, buvo Liublino unija (1569), pasirašyta, galima sakyti, beveik prievarta, <...> (Butkus, 2018, interaktyvus), arba, kad tik 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija buvo „tikrasis mėginimas paversti federatyvinę respubliką unitarine valstybe ir sulieti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę su Lenkų Karūna į vieną valstybę“ (Lappo, 1932, p. 142), analizuojame hipotezę, nejaugi 1791 m. Konstituciją tik sau, unitarinei Lenkijai, priėmė tik Lenkija nedalyvaujant, anot A. Butkaus, nuo Liublino unijos sudarymo valstybės suvereniteto jau nebeturėjusiai LDK?

Jeigu I. Lappo 1932 m. iškeltai versijai apie unitarizmo „tikrąjį mėginimą“ 1936 m. pritarė ir A. Šapoka veikale „Lietuvos istorija“, - „ketverių metų seimas bandė pabaigti uniją ir Lietuvą galutinai sulieti su Lenkija į vieną valstybę“ (Šapoka, 1936, interaktyvus), - tai remdamiesi visumos 1791 m. Konstituciją sudarančių teisės aktų nuostatų bei naujausių teisės tiriamųjų darbų analize ieškosime atsakymo į klausimą, kuo baigėsi tas unitaristinis bandymas.

Tiriant 1791 m. Konstituciją priėmusių subjektų klausimą, autoriaus nuomone, dera trumpai primint, kas šio darbo autoriaus 2020 m. darbe išsakyta apie unikalios, anot P. Wandycz, ATR unijos ilgo bendro gyvavimo paradoksalų „vienybės ir priešpriešų variklį“, - Liublino unijoje „vieną kūną“ sudariusių partnerių derinimą bendrų interesų ginantis nuo išorės priešų, nuolatinis Lenkijos Karūnos unitaristinius siekius ir taip pat nuolatinį LDK priešininimą, veikiant už LDK valstybingumo išsaugojimą ir net sustiprinimą atsiradus galimybei.

Tokį požiūrį iš dalies patvirtina ir lenkiškosios ATR valstybingumo versijos besilaikančio lenkų autoriaus Andrzej Rachuba pastebėjimas 2021 m. straipsnyje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas keturioliktame-aštuonioliktame amžiuose“ (Parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania, the Fourteenth-Eighteenth Centuries), - „Beveik nuo tada, kai iškilo tikrosios sąjungos idėja, Lietuvos dvarai Seimuose kovojo už lygias pozicijas su Karūna. Beveik nuolatinė kova vyko įvairiose srityse ir davė – nors ir ne reguliariai – naujų, ne visada numatytų rezultatų. Palaipsniniai pokyčiai kryo į tai, kad Lietuva buvo traktuojama kaip viena iš trijų ATR provincijų arba kaip viena iš dviejų

federacinių žemių. Galbūt tai lėmė vienu metu Karūnos politinių unitaristų ir Lietuvos partikuliaristų veiksmai“ (Rachuba, 2021, p. 62).

Pirma, - jau pats cituojamo straipsnio pavadinimas suponuoja užuominą, kad LDK valstybės subjektiškumas neišnykęs netgi XVIII amžiuje. Antra, - nors iš konteksto lengva atspėti „tikrosios sąjungos“ unitaristinę idėją, nuolatinę kovą (priešpriešą) teisingai teigiančioje tezėje pastebimi du tarpusavyje susiję netikslumai, - trečiaja Lenkijos provincija pagal Liublino aktą LDK netapo ir neketino tapti, todėl, anot I. Lappo ir A.Šapokos, bent jau iki 1791 m. Konstitucijos priėmimo „nesusiliejus“ vienoje unitarinėje Lenkijos valstybėje, LDK atstovų veiksmai ATR seimuose veikiant už LDK suverenumą negali būti laikomi partikuliarizmu. Įrodymų apie LDK siekį nuo XVI-XVIII a. unijos grįžti toli atgal į neįvykusio Vytauto Didžiojo karūnavimo momentą lyg ir nėra.

Pastebėtina ir tai, kad, pavyzdžiui, R. Šmigelskytės-Stukienės 2021 m. straipsnyje „Liublino unijos tvarumo problema valstybės centralizacijos akivaizdoje: Lietuvos bajorijos pozicijos (tarp Ketverių metų seimo ir Gardino seimo)“ su nuoroda į gausią lenkų istoriografiją unijinių santykių klausimu konstitucinių reformų laikotarpiu teisingai akcentuojama slinktis netgi ankstesnėse pozicijose lenkų autorių, kurių darbai „iš esmės pakeitę iki XX a. paskutinių dešimtmečių Lenkijos istorijos tyrimuose dominavusią tendenciją LDK bajorijos siekius išlaikyti federacinį valstybės modelį ir Liublino unijos principus vertinti kaip „lietuvišką partikuliarizmą“ ar „separatizmą“ (Šmigelskytė-Stukienė, 2021, p. 41). Net Vakarų istoriografijoje atsiranda suvokimas, kad LDK nėra Lenkijos dalis (Bumblauskas A., 2008, p. 16).

Jau cituotieji I. Lappo ir A. Šapoka laikėsi tvirtos nuomonės, kad ATR iki 1791 m. Konstitucijos priėmimo netapo unitarine valstybe, o jų darbai formavo Lietuvos valstybingumo po Liublino unijos tradiciją (Šmigelskytė-Stukienė, 2021, p. 40).

Antai A. Šapoka 1936 m. „Lietuvos istorijoje“ vardindamas unitarinei (jei tokia būtų buvusi) valstybei nebūdingus atributus pabrėžia Lietuvos reikalavimu Liublino unijos „paliktą nepaliestu visą LDK valdžios aparatą, - savi ministeriai, savi valstybiniai kanclerių saugomieji antspaudai, be kurių valdovas negalėjo išleisti jokio Lietuvai skiriamo rašto, savi provincijų valdomieji organai ir valstybės urėdai, savas išdas, sava kariuomenė ir sava teritorija su aiškiai nustatyta siena su Lenkija, savos skirtingos Lietuvos teisės, įstatymai ir teismai“. Konstatuodamas, kad Liublino „akto pradžioje akcentuojamas valstybių sujungimas į vieną vienalytį kūną jau buvo išardytas pačių to paties akto nuostatų“, „kai kurie akto nuostatai gyvenimo praktikoje buvo pakeisti lietuvių naudai, o kiti buvo visiškai nevykdomi“, „tuo būdu iš visos unijos liko tik bendras valdovas ir bendri seimai“ (Šapoka A., 1936, interaktyvus) LDK suverenumo unijoje analizę A. Šapoka

galiausiai užbaigia kategoriška išvada, - „Apskritai, Liublino aktu abi valstybės nebuvo sulietos į vieną, nors tas valstybių junginys ir buvo vadinamas „abiejų tautų Respublika“.

I. Lappo 1932 m. monografijoje „Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos“, ginančioje lietuviškąją unijos viziją įrodinėjant LDK valstybinio subjektiškumo egzistavimą iki pat 1791 m. Konstitucijos priėmimo, ypač patraukia dėmesį LDK subjektiškumo naudai aiškintina aplinkybė, susijusi su unijos pradžia (kalba neredaguota), - „Aktai, surašyti 1569 m. Liublino seime, sako, kad Žygimanto Augusto buvo nuo Lietuvos atimtos Palenkė, Kijevas, Volyniaus ir Podolės žemės ir prijungtos prie Lenkijos. Tas vienas dalykas jau nesutaria su tradiciniu lenkiškuoju unijos aiškinimu ir bus pastebėtas kiekvieno, kuris atidžiai įsiskaitys į šiuos aktus. – Kokios gi prasmės gali turėti atskirų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dalių inkorporacija į Lenkijos valstybę, jeigu ji visa, pagal Liublino akto idėją, turėtų sudaryti su Lenkija vieningą valstybę kūrą? Šalia to, jau artimiausiais Liublino unijos laikais literatūroje ryškiai pabrėžiama atskiros Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės valstybinė reikšmė“ (Lappo, 1932, p. 10).

Šio darbo trečiajame skyriuje atliktu tyrimu autoritetingų šaltinių pagrindu jau prieita išvados, kad Lietuvos Statutai ne tik formavo dabartinės Lietuvos konstitucionalizmo tradiciją, bet ir buvo LDK konstituciniais teisės aktais jų dabartine samprata. Ryškiausiai, mūsų nuomone, pavyzdžiu, iliustruojančiu kaip LDK nuolatinė kova už valstybingumą išsaugojimą unijoje tapdavo bandymu pasinaudojant galimybėmis netgi sustiprinti LDK suverenitetą, yra 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas.

Žinant, kad Antrasis Lietuvos Statutas 1566 m. priimtas dar iki Liublino unijos sudarymo, o planuoti naują Statuto redakciją LDK pradėta iškart po Antrojo Lietuvos Statuto patvirtinimo 1566 m. (Vaičaitis, 2014, p. 72), žinant, jog jau 1563 m. lapkritį vyko šalių derybos ir 1564 m. kovo 13 d. Varšuvos seime pasirašytas ketinimų protokolas, numatantis unijos sudarymą, negali atrodyti logišku LDK siekis toliau vystyti valstybės savarankišką konstitucinę teisėkūrą nuo 1566 m. rengiant Trečiojo statuto redakciją, jeigu LDK būtų siekusi po trejų metų tapti ne lygiaverte sąjungos nare, o tik viena iš Lenkijos provincijų.

Teisus yra I. Lappo ATR subjektų poliublijinių santykių tyrime teigdamas, - „šita sutartis, kaip ją suprato Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė, turėjo nustatyti Lietuvos ir Lenkijos federatyvinės sąjungos sąlygas, nesikėsindama nė kiek mažinti valstybinio savarankiškumo abiejų valstybių, unijos sujungtų“ (Lappo, 1932, p. 10). Būtent 1588 m. Trečiojo Lietuvos statuto priėmimą I. Lappo komentuoja kaip LDK sugebėjimą pasinaudoti patogia situacija veikiant už valstybinį savarankiškumą.

Pagarbos nusipelno ir objektyvus Lenkijos autoriaus A. Zakrzewski požiūris apie 20 metų laikotarpį nuo 1569 m. Liublino unijos iki Trečiojo Lietuvos Statuto 1588 m. priėmimo, savaip pateisinantis į Trečiąjį Statutą įtrauktus LDK suverenumo siekius, – „Liublino unijos aktas numatė esminį Karūnos ir Lietuvos lygiavertiškumą. Monarchas ir parlamentas turėjo būti bendri, o ministerijų ir vietos įstaigos, taip pat teismai, teisė, išdas ir kariuomenė turėjo būti atskiri. Nepaisant to, iš pradžių pagal Liublino akto nuostatomis prieštaraujančią praktiką, Karūnos gyventojai dažnai norėjo įvykdyti tas nuostatas paraidžiui, t.y. įtraukti Lietuvą į Karūną. Kovai prieš šią pavojingą tendenciją Didžiosios Kunigaikštystės politiniam elitui prirėkė beveik 20 metų. 1572–1588 m. jis užsitikrino tam tikrą išskirtinumą savo šaliai, kuris garantavo jį santykinį lygiavertiškumą Karūnos atžvilgiu“ (Zakrzewski, 2019, p. 5-6).

Jau nuo 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto priėmimo pradėjusios rengti Trečiojo Statuto redakciją LDK konstitucines savojo valstybingumo įtvirtinimo pastangas bandė sustabdyti Lenkijos Karūna. „Todėl 1569 m. Liublino Seime buvo sudaryta Statuto pataisymo komisija, bet faktiškai pataisas nulėmė vietiniai pavietų seimeliai, o techninis kodifikavimo darbas ilgainiui perėjo LDK kanceliarijos žinion (Vaičaitis, 2014, p. 72). Seimeliai kėlė klausimą dėl jo (*Statuto – J.P.*) pataisymo 1594, 1633, 1670, 1735, 1765, 1776 metais, bet jo taip ir nepataisė (Janulaitis, 1916, p. 183).

Dar vienu LDK valstybinio subjektiškumo gynimo po Liublino unijos sudarymo įrodymu yra tai, kad „vieną kūną“ sudariusioje sąjunginėje valstybėje ir toliau rinkdavosi LDK valstybiniai ponų ir bajorų suvažiavimai. Ne tik susirenkantys LDK pozicijos suderinimui prieš ATR bendrus seimus, bet ir išimtinai išreiškiantys Lietuvos valstybės valią tik jai aktualiais klausimais.

Sušaukdamas LDK pavietų seimelius prieš 1568-1569 Liublino seimą, Žygimantas Augustas paskyrė gruodžio 9 dieną suvažiuoti Vohinėje (Palenkėje) visiems Lietuvos valstybės pavietų pasiuntiniams, o iš suvažiavimo šie turėjo vykti į visuotinį Liublino seimą sudaryti unijos su Lenkijos Karūna. Betgi paskirdamas šitą suvažiavimą valdovas nemanė, kad tokie LDK suvažiavimai taps nuolatiniu jos valstybinio gyvenimo institutu po unijos su Lenkija (Lappo, 1932, p. 75).

Iš suvažiavimo prieš Liublino seimą istorinio politinio precedento ir dviejų atvejų, kai LDK suvažiavimai atskirai nuo Lenkijos rinkosi ATR likus be karaliaus, susiformavo Liublino unijos akte nenumatyti LDK valstybinę valią išreiškiantys ir reikalavimus Karūnai keliantys LDK suvažiavimai, kaip, I. Lappo teigimu, Lietuvos valstybės valdymo organas.

Grįžtant prie 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto, kaip LDK valstybingumo sturpirinimo pavyzdžio ir prie Lenkijos neužginčytų LDK valstybinių suvažiavimų legitimumo, ypatingas vaidmuo tenka 1584 m kovo mėnesį Vilniuje įvykusiam Lietuvos suvažiavimui, kurio oficialiai skelbtas tikslas buvo baigti Trečiojo Lietuvos statuto taisymus. Vien jau karaliaus Stepono Batoro (LDK didžiojo kunigaikščio) dalyvavimas rodo tokio suvažiavimo legitimumą ir pripažinimą.

Kadangi 1582 m. Varšuvos seime LDK pasiuntinių pasiūlymas patvirtinti naująjį Lietuvos statutą nenagrinėjus jo teksto pastraipsniui Lenkijos atstovų buvo griežtai atmestas, LDK veikdama nepriklausomai nuo bendro seimo, Vilniaus 1584 m. suvažiavime išgavo Stepono Batoro garantiją, kad statutas seime bus patvirtintas karaliaus aktu (Lappo, 1932, p. 81). Tik karaliaus mirtis sutrukdė patvirtinti Trečiojo Lietuvos Statuto pataisas jau 1586 ar 1587 metų seime.

Galimybė LDK rezultatyviai pareikšti reikalavimus dėl aiškiai „lietuviško“ Trečiojo Statuto susidarė, kai negalėjęs susitarti 1587 m. rinkimų seimas nominavo į ATR sostą du karalius. LDK nepripažinusi nei Žygimanto Vazos, nei Maksimilijono Habsburgo, pasirinko išlaukimo poziciją. Net vykstant abiejų „nominantų“ šalininkų ginkluotiems susidūrimams, Žygimantas Vaza su jo šalininkais negalėjo jėga išspręsti nesutikimų su Lietuva. LDK jau laikė savo bajorus kovinėje parengtyje, todėl karas su ja grėsė ATR padalijimu tarp dviejų atskirų valdovų. Nesant karo su LDK galimybės Žygimantui Vazai liko tik viena išeitis, - pildyti visus reikalavimus, kuriuos į Krokuvą pristatė LDK, pasiuntiniai, kaip sąlygą pripažinti jį Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu (Lappo, 1932, p. 81). Ir, kaip visais laikais rinkdami valdovą bajorai reikalaudavo patvirtinti ankstesnių valdovų suteiktų privilegijų tęstinumą ir neliečiamumą, taip ir LDK pasiuntiniai, kėlę LDK reikalavimus Žygimantui Vazai, rėmėsi Vilniaus 1584 m. suvažiavime duotu mirusio Stepono Batoro pažadu patvirtinti Trečiąjį Lietuvos Statutą.

Kitos išeities neturėję ATR sosto kandidatas, siekdamas pripažinimo Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, buvo priverstas 1588 m. sausio 28 d. atkartoti Lenkijai jau duotą priesaiką ir Lietuvai, nes iki tol buvo vainikuotas be lietuvių. Ir tą pačią dieną, išpildęs Stepono Batoro duotą pažadą, patvirtino Trečiąjį Lietuvos Statutą. Kaip su patosu rašo I. Lappo, - „visa Lietuvos valstybės teritorija nuo to laiko neturėjo būti painiojama su valstybine Karūnos teritorija, o Lietuvoje veikiančių įstatymų rinkinys daro ją savarankiška valstybe, o jos konstitucijoje (*Trečiąjame statute – J. P.*) visiškai neminima Liublino Unija, kurią Lenkija laikė aktu, amžinai surišusiu Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę su Lenkija į vieną Respubliką, vieną Karūną su jos sritimis“ (Lappo, 1932, p. 83).

Išanalizavę Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimo aplinkybes, galime iškelti šio darbo skyriaus uždavinio sprendimui kontrolinį klausimą, - jeigu LDK valstybinis subjektiškumas būtų išnykęs sudarius 1569 m. uniją, ar savarankiška valstybe neva nesanti Lenkijos provincija Lietuvos pavadinimu būtų galėjusi drąsiai kelti savo atskiros teisėkūros pripažinimo reikalavimus kandidatui į sostą mainais už jo išrinkimą? Tikrai ne.

Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimas buvo pasinaudojimas dėkinga proga, realizuojant LDK „teisę, 1569 m. gautą iš Žygimanto Augusto Liublino seime ir Lenkijos atstovų neprotestuotą, - pakeisti savo santykius su ATR, su kuriais Liubline lietuvius privertė sutikti lenkai“ (Lappo, 1932, p. 84). Kaip pirmuoju atveju dėl Maskvos grėsmės ne visai savo valia sąjungos su Lenkija siekusiai LDK pranašumu pasinaudojo Lenkijos Karūna, taip antruoju atveju situacinį pranašumą išnaudojo LDK.

V. Vaičaitis, kritikuodamas I. Lappo poziciją „nenuostabu, kad tarpukario Lietuvos istoriografijoje buvo gana paplitusi nuomonė, jog 1588 m. TLS panaikino ar bent jau ignoravo Liublino uniją“ (Vaičaitis, 2014, p. 74) ten pat daro išvadą, „kad šio 1588 m. TLS rengėjai Statuto tekste sąmoningai stengėsi nepaminėti tarpvalstybinės sąjungos su Lenkija sukurtos tikrovės ir – taip keisti šią tikrovę LDK suvereniteto naudai“. Nors mūsų nuomone, remiantis gilesne I. Lappo pozicijos analize, V. Vaičaičio kritika profesoriui I. Lappo neva kėlus Liublino unijos panaikinimo Trečiuoju Lietuvos statutu versiją nelabai pasitvirtina. Turint omenyje cituotą I. Lappo teiginį Trečiuoju Statutu LDK pakeitus savo santykius su ATR, ką Žygimantui Augustui garantavus Lietuvai leido pats Liublino unijos aktas (atgal į „lietuviškąją“ unijos viziją), galima nebent įžvelgti klaidingą manymą LDK grįžus nuo unitarinės (kokia niekada netapo) prie federacinės ATR, bet ne Trečiuoju Statutu panaikinus uniją. Antraip neliktų jokios logikos I. Lappo pozicijoje LDK neva praradus valstybingumą nuo 1791 m. Konstitucijos priėmimo. Juk jeigu Trečiuoju Lietuvos Statutu būtų buvusi panaikinta Liublino unija, ko neteigia I. Lappo, LDK tapus atskira savarankiška valstybe, I. Lappo nebūtų reikalo tame pačiae mdarbe vėliau kalbėti apie 1791 m. Konstitucijos „tikrąjį mėginimą federatyvinėje respublikoje sulieti LDK su Lenkijos Karūna į vieną“.

Vis tik galutinį atsakymą į klausimą dėl 1791 m. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų duos tik tyrimo eigoje nuspręstas išskirti sekantis darbo skyrius, tiriantis labai panašų, bet netapatų klausimą (hipotezę), – kokiam valstybiniam subjektui ar subjektams buvo adresuota 1791 m. Konstitucija.

5. LDK valstybingumo matmuo 1791 m. Konstitucijoje

Ankstesniame darbo skyriuje ištyrę 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją priėmusių valstybinių subjektų klausimą, nors jis ir toliau bus aktualus, - įrodinėję, kad nepaisant iki šiol gajaus „Lenkijos Konstitucijos“ naratyvo Konstituciją priėmė abu ATR valstybiniai subjektai, - Lenkijos Karalystė ir nuo Liublino 1569 m. seimo laikų iki Ketverių metų konstitucinių reformų seimo niekur nedingusi LDK, - kiek kitu aspektu prieiname prie analizės valstybinių subjektų išreiškimo 1791 m. Konstitucijoje, keldami klausimą kokiam valstybiniam subjektui ar subjektams buvo adresuota 1791 m. Konstitucija.

Juk netgi nustačius, kad Konstituciją priėmė du valstybiniai subjektai, formaliai hipotetiškai jie abu galėjo turėti vieningą valios siekį unitarizuotis, - tokiu atveju Konstitucijos adresatu (taikymo subjektu) taptų viena unitarinė valstybė.

Pritariant J. Machovenko nuomonei, kad aiškintis Konstituciją geriausia remiantis joje esančiomis nuostatomis, o ne ordinariniais įstatymais ar kitais šaltiniais (Machovenko, 2021, p. 9), atsakymas į klausimą dėl gal neišnykusio priėmus 1791 m. Konstituciją LDK valstybinio subjektiškumo teisininkams lengviausiai randamas pačiuose konstituciniuose aktuose, sudarančiuose 1791 m. Konstituciją.

Dėl esminės metodologinės istoriografinės klaidos (dabartiniu teisiniu požiūriu), - siauriamojo aiškinimo tik 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymą esant Konstitucija dėl to, kad (a) jame išdėstytos modernioms konstitucijoms įprastos nuostatos (valdžių padalijimas, piliečių teisės, etc.), (b) įstatymo tekste darant nuorodas į patį konstitucinį įstatymą bei jį pasirašiusių signatarų pareigybėse žodis „konstitucija“ pavartotas 27 kartus, ir (c) įtvirtintas ordinariniams įstatymams nebūdingas 25 metų nekeitimo ir netaisymo laikotarpis, iškart po konstitucinio įstatymo priėmimo ėmė formuotis Lenkijai palankus unitaristinis naratyvas.

Dėl to paties metodologinio ydingumo, - netyrimo pačiame Valdymo įstatyme esamų blanketinių nuorodų, konstitucionalizuojančių to paties Ketverių metų seimo atskirai priimtus Miestų įstatymą, Seimelių įstatymą bei anksčiau sudarytuosius *pacta conventa* (Suderintas sutartis), klaidingą naratyvą palaikė ir tarpukario Lietuvos istorikai bei kai kurie XX a. antrosios pusės Lietuvos istorikai.

Skaitant Valdymo įstatymą, jame išties nėra aiškiai įvardinto unijos partnerio LDK, apart tik Stanislovo Augusto titulų išvardijime „iš Dievo malonės ir tautos valios Lenkijos Karalius, Didysis Lietuvos, <...> Žemaitijos, <...> Kunigaikštis, drauge su dvigubos sudėties konfederuotu seimu, atstovaujančiu lenkų tautai...“ <...> priimame šią Konstituciją ir skelbiame ją šventa ir neliečiama, kol tauta įstatymo numatytu laiku savo aiškia valia pripažins būtina pakeisti joje kokį nors straipsnį. Ir šią Konstituciją visame

kame turi atitikti kiti dabartinio Seimo išleisimi įstatymai.“ (Raila, 2001, interaktyvus). Lietuvos paminėjimas valdovo tituluose kol kas neįrodo LDK valstybinio subjektiškumo.

Vytauto, kaip Lietuvos Didžiojo kunigaikščio, titulo retrospektyvus paminėjimas Valdymo įstatymo (Konstitucijos) II straipsnyje apie bajorus taip pat neįrodo LDK subjektiškumo. Manome, kad būtent tokia 1791 m. gegužės Valdymo įstatymo preambulės formuluotė, kurioje „karalius... su dvigubos sudėties konfederuotu seimu, atstovaujančiu lenkų tautai... priima šią Konstituciją“ (ir toliau įstatyme minima tik „tauta“ vienaskaita arba „lenkų tauta“) leido susiformuoti unitaristiniam „Lenkijos Konstitucijos“ naratyvui. Istorikai net iki XXI a. pradžios nesuprato kokią statusą teisės aktų hierarchijoje ir kokią įtaką dabartinei 1791 m. Konstitucijos išplėstinei sampratai turėjo tie Valdymo įstatymo preambulėje blanketiškai nurodytieji „Konstituciją visame kame turintys atitikti kiti dabartinio Seimo išleisimi įstatymai“.

Prisimenant, kas sakyta apie du amžius trukusį ATR valstybių skirtingų interesų derinimą ir kiekvienos išimtinai savo interesų gynimą, nestebina užuominos į Lenkijos Karūnos „klastą“ priimant 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją I. Lappo ir A. Šapokos darbuose. Tokia mintis galėjo kilti tik Valdymo įstatymą, numatantį vien lenkų tautą, klaidingai laikant visa Konstitucija.

Lenkiškos kultūros įtaka LDK tauta laikytai aristokratijai - plačiai išnagrinėtas ir pripažintas reiškinys. Bet neginčijamų įrodymų LDK bajorus ir poniją, jau nekalbant apie miestiečius ir valsčionis, tapus „lenkų tauta“ 1791 m. Konstitucijos priėmimo momentui nėra. Juo labiau, kad istoriografijoje jau skinasi kelią nauja tyrimų banga apie ATR sudėtyje buvusią rusėnų tautą, kurią, mūsų įsitikinimu, aprioriškai neįmanoma įrodyti tapus „lenkų tauta“.

Ar būta Lenkijos unitaristinių siekių priimant 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymą (Konstituciją) bei „Miestų įstatyme“ (Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse), kurio III straipsnio 6 punkte išvardijant miestus nurodoma „Lietuvos provincija“ arba „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos provincija“, nors to paties straipsnio 8 punkte tikrai ne retrospektyviai nurodant kanclerių teismus „tiek Karūnoje, tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje“ tarsi „grįžta“ LDK valstybė, vos dviejų to paties įstatymo straipsnio punktų atstumu jau spėjusi „tapti Lietuvos provincija“ ? Kas tai, - teisinės technikos klaidos konstituciniame teisės akte? Greičiausiai ne. Lenkiškojo unitarizmo siekis visada veikė nuo ikiliublįjinių derybų momento, jo Lenkijos Karūna neatsisakė ir rengiant 1791 m. Konstituciją. „Vardan deklaruojamos vienybės Lietuvos pavertimas Lenkijos valstybės teritorija, Lenkijos didikų niekada nebuvo pamirštas, o tik, laukiant patogaus momento, vis nukeliamas į ateitį“ (Rasimas, 2018, interaktyvus).

Tik kaip LDK, sugebėjusi ilgiau nei du amžius sumaniai ginti ir net stiprinti savo valstybingumą (pavyzdžiui 1588 m. Trečiuoju Lietuvos Statutu), taip ir šįkart Lenkijos karalystei primindama Liublino unijos „amžinumą“ ir tęstinumą visai netrukus išreikalavo priimti 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimą.

Pažangiausia slinktimi Lietuvos konstitucionalistikai kritiškai peržiūrint istorikų naratyvą apie 1791 m. Konstituciją nuomonių skalėje tarp „gegužės 3 dienos konstitucija yra valstybinio perversmo produktas“ (Lappo, 1932, p. 142), „Gegužės 3-iosios Konstitucijoje numatytas LDK statuso sumažinimas praktiškai taip ir nebuvo įgyvendintas, o 1791 m. spalio 20 d. Seime priėmus Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimo aktą, laimėjo LDK savarankiškumo „težė“ (Vaičaitis, 2013, cituojant Šapoką, p. 77), „net Abipusis abiejų tautų įsipareigojimas, priimtas lietuvių iniciatyva, jau nebegalėjo pakeisti pagrindinės Gegužės 3 d. konstitucijos duotos [Respublikos unifikavimo] krypties“ (Vaičaitis, 2013, cituojant Jučą, p. 77), mūsų nuomone, laikytini 2012-2018 metų teisės autorių J. Machovenko ir V. Vaičiūčio darbai.

Praplėsdamas ir tikslindamas pažangų A. Bumblausko ir E. Railos 1791 m. Konstitucijos „lietuviškąjį“ matymą, apimančią bent jau A. Šapokos požiūriu 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymą ir 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimą, remdamasis šiuolaikiniu konstitucionalistiniu požiūriu J. Machovenko 2012 m. straipsnyje „Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje“ ima pagrįstai plėtoti mintį, kad 1791 m. Konstitucija susidėjo iš penkių konstitucinių teisės aktų, kurių nė vienas nebuvo pavadintas konstitucija“ (Machovenko, 2012, p. 171).

Pabrėžtina tai, kad J. Machovenko 2012 m. aiškintoje penkių konstitucinių aktų visumoje Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimą laiko hierarchiškai aukščiausiu, formaliai prilyginamu Liublino unijos aktui, nes jo keitimas nenumatytas, galiojimas amžinas, o kitos Konstitucijos dalys taisomos kas dvidešimt penkerius metus. Karalius Stanislovas Augustas įsipareigojo laikytis Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo ir saugoti jo nuostatas kaip vieną iš savo *pacta conventa*, todėl dar 1764 metais patvirtintas *pacta conventa* aktas tokiu būdu buvo atnaujintas ir pripažintas turinčiu aukščiausią teisinę galią kartu su Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimu (Machovenko, 2012, p. 171).

2013 m. straipsnyje „1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija“, V. Vaičiūtis, tarsi atimdamas istorikų monopolį aiškinant 1791 m. Konstitucijos svarbą ir polemizuodamas su J. Machovenko, pratęsiant šio iškeltą sudėtinės Konstitucijos (ne vien tik Valdymo įstatymo) idėją, pabrėžia būtinybę tirti 1791 m. Konstituciją Lietuvos konstitucinės teisės požiūriu. Aautorius nuorodomis į Lietuvos

Respublikos Seimo 2007 m. balandžio 17 d. ir 2011 m. balandžio 28 d. rezoliucijas, skatinančias permąstyti Gegužės 3-iosios Konstitucijos reikšmę Lietuvos konstitucingumo kontekste, nejučiom prasitaria, kad nemažos politinės svarbos Lietuvai aktai yra priimti remiantis vien tik istorikų naratyvu „1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija plius Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas“. Pažangu tai, kad bent nuo 2012 m. istorikų požiūris 1791 m. Konstitucijos klausimu imtas detaliai pertikrinti teisininkų.

V. Vaičiaitis straipsnio deklaruotas tikslas – „pabandyti iširti 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucijos sąsajas su Lietuva ir pradėti diskusiją apie tai, ar įmanoma šį ir kitus Ketverių metų Seimo konstitucinius aktus įtrauktine tik į Lietuvos istorijos didįjį naratyvą, bet ir į Lietuvos konstitucingumo tradiciją“ (Vaičiaitis, 2013. p. 68), ir jo tyrimo išvados padeda sprendžiant šioje mūsų darbo dalyje iškeltą uždavinį, - atsakant į klausimą, ar 1791 m. Konstitucija įsteigė naują unitarinę Lenkiją, su joje, anot I. Lappo ir M. Jučo, išnykusia kaip valstybė LDK, ar, atvirkščiai, ji buvo konstitucija atnaujintai Abiejų Tautų Respublikai.

V. Vaičiaitis, ieškodamas Lietuvos valstybingumo pačiuose 1791 m. Konstitucijos aktų tekstuose, be to, kas šiame darbe jau sakyta apie LDK nenurodymą kaip valstybės konstitucija vadinamame Valdymo įstatyme bei unitaristiškai atrodančių dviprasmybių 1791 m. balandžio 18 d. „Miestų įstatyme“, matyt, istoriografinio nuoseklumo dėlei pabrėžia vaidmenį A. Šapokos, dar tarpukariu bandžiusio išsiaiškinti „lietuvišką“ LDK požiūrį į Gegužės 3-iosios konstituciją, žvelgiant į ją, kaip į visumą su 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimo aktu (Vaičiaitis, 2013. p. 68). Būtent A. Šapoka pirmasis pastebėjo, kad 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymu ir Miestų įstatymu Lenkijos siektas LDK statuso sumažinimas iki Lenkijos provincijos praktiškai taip ir nebuvo įgyvendintas, o Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimo aktas atstatė LDK valstybingumo pusiausvyrą federacinėje valstybėje.

Lenkų autorius J. Bardach jo išsamiaame 1991 m. tyrime „Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska“, kurio pavadinimas kalba pats už save, pasirėmęs A. Šapokos surinkta medžiaga, padarė labai panašias išvadas. „A. Šapokos dar 1936 m. išnagrinėtas 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimo dokumentas lenkų istorikų buvo „atrastas“ tik po 60 metų, kai jau tapo nebeįmanoma „nematyti“ ir ignoruoti Lietuvos istoriografiją“ (Jurgaitis, Šmigelskytė-Stukienė, 2008, p. 37).

Vykdamas šio darbo skyriaus uždavinį iširti LDK valstybinio subjektiškumo išraišką 1791 m. Konstitucijoje, mėginsime atsakyti ir į klausimą, kaip daugelio autorių laikomas 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos pataisa Abiejų Tautų Tarpusavio Įsipareigojimas buvo vos po kelių mėnesių teisėtai priimtas net neįsibėgėjus Valdymo

įstatyme įtvirtintam dvidešimt penkerių metų konstitucijos neperžiūrėjimo ir netaisymo terminui.

Antai, E. Raila rašo: „Valstybės pagrindų reformą užbaigė 1791 m. spalio 20 dieną priimtas įstatymas – „Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas“ (*Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów*), tapęs esmine konstitucijos pataisa. <...> Jo projektą parėmė ir karalius Stanislovas Augustas, būgštavęs, kad nesutarimus tarp Lenkijos ir Lietuvos savo tikslams gali išnaudoti konstitucijos reformoms priešiška Rusija. Jei Lietuvos pasiuntinių ir senatorių paramą Gegužės 3 d. konstitucijai galėtume traktuoti kaip nuolaidą Lenkijai, padarytą dėl visos Respublikos interesų, tai ir „Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimą“ galime vertinti kaip Lenkijos delegatų nuolaidą Lietuvai.“ (Raila, 2013, interaktyvus).

Sutikdami dėl pagrįstų karaliaus būgštavimų, kaip gali pasielgti Lietuva, jei Lenkija blokuotų LDK svarbaus paskutiniojo iš konstitucinių teisės aktų priėmimą (situacija primena 1588 m. Trečiojo Lietuvos statuto priėmimą), betgi nesutinkame su nuomone, kad tai buvo Lenkijos nuolaida mainais į LDK nuolaidą priimant „unitarinę“ Gegužės 3 d. konstituciją. Teisėtas LDK pareikalavimas Lenkiją laikytis ankstesnių teisinių-politinių įsipareigojimų - tai ne Lenkijos žestas, o jos pareiga.

Jei, kaip minėta, 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymo preambulė užbaigiama imperatyviu reikalavimu „Ir šią Konstituciją visame kame turi atitikti kiti dabartinio Seimo išleisimi įstatymai“, tai būtent to paties 1788–1792 m. seimo išleistų kitų įstatymų bei su jais susijusių ankstesnių aktų detalus tyrimas, atliktas 2012-2016 metais profesoriaus J. Machovenko tikrinant hipotezę dėl, kaip 2016 m. manyta, bent penkių sudėtinės Konstitucijos dalių (Griškevič et al. 2016, p. 158), galiausiai 2018 m. praplėtė A. Šapokos dviejų konstitucinių aktų matymo lauką 1791 m. konstitucijoje bei ankstesnę J. Machovenko bei V.Vaičičiaus penkių aktų sampratą iki septynių 1791 m. Konstituciją sudarančių sudėtinių tarpusavyje susijusių konstitucinių aktų.

Iškėlus prielaidą, jog LDK valstybinis subjektiškumas lengviau perskaitomas ne vien Valdymo įstatyme, o didesniame skaičiuje Konstituciją sudarančių aktų, ją lengvai patvirtina J. Machovenko 2018 tyrimo išvados straipsnyje „1791 metų Abiejų Tautų Respublikos konstitucija“, be kita ko preciziškiau apibrėžiančios Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo konstitucinį statusą ir jo reikšmę septynių konstitucinių teisės aktų, nebijokime šios sąvokos, - sistemoje. Mūsų manymu, tie septyni aktai yra ne šiaip Ketverių metų seimo išsikeltas uždavinys jame atlikti visus užsibrėžtus darbus, t.y. vykdant reformas priimti visus numatytus, kaip matysime, ne ordinarinius įstatymus. Jų tarpusavio susistemavimo 1791 m. Konstitucijoje teisinė technika ypatingai stebina

šiandienos požiūriu.

Priėmimo Ketverių metų seime kaip konstitucinių aktų arba konstitucionalizavimo nekvestionuojamai konstituciniu Valdymo įstatymu chronologine tvarka, pirmuoju 1791 m. Konstitucijos sudėtinu aktu yra seimo 1790 m. rudenį priimtieji Pamatiniai neliečiami įstatymai (labiau žinomi kaip Kardinaliniai įstatymai, Kardinalinės bajorų teisės arba tiesiog Kardinalinės teisės), į teismų knygas įrašyti 1791 m. sausio 8 d. (Machovenko, 2018, p. 39).

Kardinaliniai įstatymai „iš esmės nesiskyrė nuo įstatymų, priimtų 1569 m., 1768 m. ir 1775 m., kuriuose buvo skelbiama, kad Lenkija ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudaro vieną ir nedalomą amžinai sujungtą kūną – Abiejų Tautų Respubliką, kurioje „visos teisės ir privilegijos, o būtent tos, kurias turėdamos į Respubliką provincijos susijungė, privalo būti išlaikytos“ (Šmigelskytė-Stukienė, 2021, p. 57). Pamatinių neliečiamų įstatymų konstitucinis statusas aiškiai matomas iš paties jo (*teisės akto – J.P.*) pavadinimo ir turinio (tokio pobūdžio nuostatos ir dabar laikomos pamatinėmis ir įtvirtinamos konstitucijoje). (Machovenko, 2018, p. 39).

Su 1791 m. Konstitucijos plačiąja sudėtinu aktų prasme pagrindiniu ir jungiamuoju aktu, Valdymo įstatymu, Pamatiniai neliečiami įstatymai susiję jų konstitucinio lygmens saugotinas vertybes apibrėžiančio turinio įtraukimu į patį Valdymo įstatymą (konstituciją), - tiesiogiai atkartojant Pamatinių neliečiamų įstatymų I–IV straipsnių nuostatas dėl religijos Valdymo įstatymo I straipsnyje „Viešpataujanti religija“ ir netiesiogiai, - Valdymo įstatymo III straipsniu „Miestai ir miestiečiai“ konstitucionalizuoto Miestų įstatymo II straipsnio 1 dalį „Apie miestiečių prerogatyvas“ išplečiant miestiečiams Kardinalinio įstatymo konstitucine nuostata „niekas nebus įkalintas be teisingo teismo nuosprendžio, išskyrus suktus bankrotininkus, neįnešančius teismui už save pakankamo užstato ir pagautus nusikaltimo vietoje“.

Antruoju datų chronologijoje yra įstatymas „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“, į teismų knygas įrašytas 1791 m. balandžio 21 d., populiariai dažniau vadinamas Miestų įstatymu. Be jau aptarto Miestų įstatymo konstitucinio statuso, kurį jam suteikia pati konstitucija (Valdymo įstatymas) ir jo sąsajumo su Pamatiniais neliečiamais įstatymais (irgi konstituciniu aktu), Miestų įstatymas yra vienu iš pirmųjų sudėtinų septynių aktų visumoje, aiškiai signalizuojantis neišnykusį LDK federacinį valstybinį subjektiškumą.

Pirma, neginčijamai konstitucinis Valdymo įstatymas ordinarinį Miestų įstatymą darantis konstituciniu, III straipsnyje nurodytu jo oficialiu pavadinimu „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“ kalba apie Respublikos valstybes

daugiskaita, žinant, jog nei Lenkija, nei LDK Konstitucijos priėmimo momentui nėra įsteigusios kitos respublikos, apart Liublino 1569 m. aktu įsteigtosios ATR.

Antra, remiantis Respublikos valstybių įvardijimu daugiskaita Miestų įstatymo oficialiame pavadinime, tą pačią prasmę turinčią „Respublikos valstybių“ daugiskaitą randame LDK tiesiogiai valstybe neįvardijančio Valdymo įstatymo IV straipsnyje, siekiančiame žmonių skaičiaus gausėjimo (juk siekta suburti 100 000 vyrų kariuomenę) ir garantuojančiame kiekvienam žmogui atvykimo, sugrįžimo ir įsikūrimo „Respublikos valstybėse“ laisvę bei valdžių padalijimo principą įtvirtinusiame V straipsnyje, - „Idant valstybių vientisumas, pilietinė laisvė ir visuomenės tvarka visam laikui išliktų pusiausvyroje, <...>“. Tik lenkų tautą galima laikyti konstitucijoje deklaruota siekiamybe, kuri nebuvo pasiekta, bet turint omenyje, kad Konstitucijos rengėjams neturėjo rūpėti svetimų valstybių vientisumas, šiame konstitucijos straipsnyje nurodyta valstybių daugiskaita aiškiai galėjo reikšti tik ATR sudarančias dvi valstybes.

Trečiuoju chronologiškai, bet pagrindiniu ir jungiamuoju septynių aktų sistemą sudarančioje 1791 m. Konstitucijoje, yra 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, teismų knygoje įrašytas 1791 m. gegužės 5 d. po pakartotinio balsavimo. Aiškaus LDK subjektiškumo nurodymo trūkumas jame, ištaisomas sistemiškai aiškinantis Valdymo įstatymo ryšį su jo konstitucionalizuotu Miestų įstatymu, jau aptartas. Šiuo konstituciniu įstatymu įvykdytos ATR valstybės santvarkos ir valdymo konstitucinės reformos rezultatams toliau skiriamas atskiras darbo skyrius, o tuo tarpu liekame prie Valdymo įstatymo, kaip būtino aptariant kitus sudėtinės 1791 m. konstitucijos aktus, - kaip prie Konstitucijos „šerdis“, kaip turinčio ryšį su kiekvienu kitu konstituciniu aktu ir susisteminančio juos, t. y. surenkančio juos visus, į ATR Konstituciją (Machovenko, 2021, p. 10).

1791 m. gegužės 5 d. Seimo deklaracija, priimta po Valdymo įstatymo priėmimo, nurodanti kaip Konstitucija turi būti įgyvendinta, vertinant ją kaip aktą dėl Konstitucijos įsigaliojimo, šiuo požiūriu laikoma konstituciniu aktu (Vaičaitis, 2013, p. 80). Su Valdymo įstatymu priimtos Seimo deklaracijos funkcija tokia pati, kokia yra Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“, todėl ji laikytina Konstitucijos sudedamąja dalimi (Machovenko, 2018, p. 40).

Seimo deklaracija padeda pratęsti LDK valstybingumo 1791 m. Konstitucijoje paieškos liniją per joje vartojamą ir Miestų įstatyme vartotą „Respublikos valstybių“ daugiskaitinę sampratą. Joje „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra paminėta reikšmiškai (ne tik tituluose): „<...> šią priesaiką duoti pavedame Lenkijos karūnos valstybėse, įskaitant Lietuvos D. K.“ (Vaičaitis, 2013, p. 80), bet kaip ir šiame darbe jau

pastebėtu valstybinio subjektiškumo dviprasmybių Miestų įstatyme atveju, V. Vaičaitis teisingai pastebi, kad Seimo deklaracijoje dviprasmiškai kalbama apie Lenkijos karūnos valstybes daugiskaita. Todėl pagrįstai daro išvadą, kad atsietai nuo kitų istorinių-teisinių šaltinių toks valstybių daugiskaitos vartojimas nėra pakankamas LDK valstybingumo argumentas Konstitucijos tekste.

Sudėtinu 1791 m. Konstitucijos aktu yra ir Seimelių įstatymas, teismų knygoje įrašytas 1791 m. gegužės 8 d. Nors Seimelių įstatymas buvo priimtas kaip ordinarinis, jį kiek kitaip, negu Miestų įstatymą, konstitucionalizavo Valdymo įstatymo VI straipsnio II dalyje esanti nuostata „Šiame seime priimtą *Seimelių įstatymą* iškilmingai patvirtiname kaip esminį pilietinės laisvės pamatą.“ Moderniu požiūriu pilietines laisves reguliuojantis teisės aktas yra neabejotinai konstitucinis. Vienintelis minėtos Valdymo įstatymo nuostatos netikslumas yra tai, kad turėjo būti nurodyta ne šiame seime priimtas, o dar tik priimsimas Seimelių įstatymas.

1791 m. spalio 20 d. primygtinai LDK iniciatyva Ketverių metų seimo priimtas Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas (kartais archajiškai vadinamas įžadu), kurio konstitucinį statusą lemia pirmiausia jame išdėstytos ypatingos svarbos nuostatos. Nepaisant preambulėje esančios, ir nebent tik šiame epizode LDK kompromisu Lenkijai laikytinos, klaidingos nuorodos į „nuolatinę Mūsų pareigą savo bendrai tėvynei, Lenkijos Respublikai“, LDK valstybingumas šiame konstituciniame akte apibrėžiamas labai aiškiai.

Pirma, preambulėje fiksuojamas *status quo*, - „drauge turėdami prieš akis garbingą ir abiem tautoms labai pritinkančią sąjungą ir bendriją, mūsų protėvių jau tiek kartų visiems laikams unijų aktu sudarytą, bendrai sutikus abiem - Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos - tautoms, ir lig šiol abiejų pusių nuoširdžiai bei pastoviai išlaikytą“.

Antra, toji ne lenkų tautai, kaip nurodyta Valdymo įstatyme, o abiem tautoms labai patinkanti sąjungą 1569 m. įsteigtoje valstybėje, Abiejų Tautų Respublikoje, - būtent ne lenkų tauta ar „Lenkijos Respublika“, o sąjungą, kaip subjektą, „visiems laikams unijų aktu sudarytą“ ir „lig šiol abiejų pusių nuoširdžiai bei pastoviai išlaikyta“, - bendrai sutikus Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tautoms (valios momentas) nutarė: „lygiai kaip turime vieną bendrą ir vieningą „Valdymo įstatymą“, tarnaujantį visai mūsų valstybei - Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai - taip norime turėti ir valdomus vieningu valdymu mūsų bendrą kariuomenę bei išdus, sujungus juos į vieningą nedalomą išdą, štai tokiomis sąlygomis: <...>“.

Klaidingą nuorodą į nesamą Lenkijos Respubliką preambulės pradžioje

eliminuoja pereinanti į nutariamąją dalį preambulės pabaiga, *expressis verbis* nurodanti „Valdymo įstatymo“ bendrumą, vieningumą ir tarnavimą visai valstybei - Lenkijos Karūnai ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštijai. Penkiuose akto nutarimosios dalies punktuose be jokių dviprasmybių nurodoma LDK (3 punkte – Lietuva ir Karūna), o svarbiausia, „visus tuos čia aptartus ir įtvirtintus dalykus“ karalius (ir LDK didysis kunigaikštis) pripažįsta „kaip tų tautų unijų akto (*paskutiniu buvo Liublino aktas – J.P.*) straipsnius“, šiuo Abiejų Tautų abipusiu įsipareigojimu apsaugo, įtvirtina ir sustiprina tokiomis sąlygomis, „taip tvirtai ir stipriai kaip yra Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos unijų akte.“ Galiausiai, karalius suteikia aktui *pacta conventa* galią ir nustato, „tad ir Mūsų įpėdiniams, privalėsiantiems prisiekti, visa tai norime turėti įtraukta *inter pacta conventa*.“

Pacta conventa (Suderintosios sutartys) pagrįstai pripažįstamos septintąja sudėtine 1791 m. Konstitucijos dalimi pirmiausiai dėl to, kad jas konstitucionalizuoja karaliaus vykdomąją valdžią reglamentuojantis Valdymo įstatymo VII straipsnis, – „Kiekvienas karalius, įžengęs sostan, prisieks Dievui ir Tautai laikytis šios Konstitucijos ir *pacta conventa* (sudarytos sutartys), kurios bus sudarytos su dabartiniu, sostui skirtu Saksonijos elektoriumi ir kurios jį saistys, kaip ir senosios.“ Iš tokio imperatyvo seka, kad (1) karalius yra ir bus saistomas jau esamų *pacta conventa*, (2) bus įpareigotas jam gyvam esant jo sudarysimų būsimų *pacta conventa*, ir (3) kiekvienas kitas karalius, pradėdamas Saksonijos elektoriumi bus saistomas visų iki jo sudarytų *pacta conventa*. Tokiu pirmuoju iš Valdymo įstatymo VII straipsnyje numatytų būsimųjų *pacta conventa* (privalomų esamam karaliui ir kitai monarchų dinastijai) tapo 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas.

Pagrįsdami, kas sakyta apie stebinančią 1791 m. Konstitucijos aktų susisteminimo teisinę techniką bei pritardami išvelgiamai prof. J. Machovenko „dvigubo konstitucionalizavimo“ idėjai sistemiškai susiejant *pacta conventa* galią gavusį ir Liublino unijos akto galią atkartojusį (įtvirtinusį) Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimą su kitomis *pacta coventa* (Machovenko, 2018, p. 41-42), išvelgiame Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo tarsi net „trigubo“ konstitucionalizavimo“ momentą.

Pirma, - esamų ir būsimų *pacta conventa* konstitucionalizavimas Valdymo įstatymo VII straipsnio nuostatomis, antra, Valdymo įstatymo su tokiomis nuostatomis susiejimas su Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimu per šio preambulę pripažįstant Valdymo įstatymo privalomumą abiems Respublikos tautoms, ir trečia, *pacta conventa* galios suteikimas pačiam Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimui. Būtent tokio stipraus susisteminimo teisinės technikos požiūriu bei atsižvelgiant į akto reliatyvų amžinumą,

skirtingai nuo Valdymo įstatymo neribojamą jokiais galimo peržiūrėjimo-taisymo terminais, galima pritarti tiems autoriams, kurie Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimą mano esant ne konstitucine pataisa, o netgi aukštesnės teisinės galios aktu už pačią Gegužės 3-iosios konstituciją.

Naujausia samprata 1791 m. Konstitucijos, kaip septynių konstitucinių aktų visumos, bendromis istorikų ir teisininkų pastangomis Konstitucija atnaujintos federacinės ATR statuso ir nei panaikinto, nei išnykusio LDK valstybingumo klausimą išsprendžia bent jau teisininkui daug aiškiau ir įtikinamiau, negu tai sunkiai sekėsi padaryti iškiliems tarpukario Lietuvos istorikams ir dabartiniams jų sekėjams.

6. Konstitucinių reformų rezultate įsteigtų bendravalstybinių Ir atskirų LDK institucijų santykis

Skubiai sušaukto Ketverių metų (1788-1792) seimo prioritetais tapo pirmiausia reikalauti Rusijos kariuomenės išvedimo, padidinti ATR kariuomenę iki 100 000 vyrų, panaikinti Jekaterinos II 1775 m. primestą Nuolatinę tarybą, aukščiausią ATR bendrą vykdomosios valdžios organą, o faktiškai svetimą instituciją ATR viduje (Šapoka, 1936, interaktyvus). Pirmu žingsniu ATR valstybės institucijų reformavime tapo panaikinimas keturiolika metų veikusio Rusijos primesto jos įtakos įrankio, - Nuolatinės tarybos.

Į sukūrimą stiprios centrinės valdžios, sutelktos apie karalių, bet nesiekiančios absoliutizmo, seimo veiklos efektyvumo atkūrimą, valdymo institucijų modernizavimą valstybės stiprinimo tikslu nukreiptų reformų „ašimi“ tapo renkamosios monarchijos pakeitimas konstitucine paveldimąja monarchija. Paveldimos monarchijos idėja XVIII a. ATR nebuvo naujovė. Jos aktualumo klausimas ypač iškildavo tarpukaralių laikotarpiais. „Be to, du gerbiami (ir išrinktieji) monarchai – Steponas Batoras XVI a. ir Janas Sobieskis XVII a. – pasisakė už paveldimą monarchiją, kad būtų išvengta chaoso ir užsienio kišimosi, būdingo Lenkijos karališkiesiems rinkimams“ (Liebich, 2021, p. 3). Užkirtimu kelio ATR valstybę žlugdančiam chaosui, detaliam aprašytam A. Vaišvilos, remiantis ne nauja paveldimos monarchijos idėja 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatyme (konstitucijoje) įtvirtinta bendra abiemis ATR valstybėms paveldimos monarchijos institucija tapo nauja teisine ir politine realybe.

Tiek iš Valdymo įstatyme, tiek ir Abiejų Tautų įsipareigojime nurodytų valdovo Stanislovo Augusto titulų matosi, kad liko ir Konstitucijos naujai įtvirtintas bendras Lenkijos ir LDK valdovas (Lenkijos karalius ir LDK Didysis kunigaikštis).

Pirmiausia Konstitucijos (Valdymo įstatymo) V straipsnyje remiantis Ž.Ž. Russo idėjomis aiškiai išskyrus bendrą abiemis ATR tautoms įstatymų leidžiamąją valdžią - seimą, bendrą aukščiausiąją vykdomąją valdžią – karalių bei Sargybą (Įstatymų sargybą) ir bendrą teisminę valdžią, VII straipsnyje detaliam reglamentuojančiame karaliaus, kaip aukščiausios vykdomosios valdžios galias, derinant Konstitucijos priėmimo momentui įprastą valdovo išrinkimą su *de facto* jau išrinkto konfederaciniame Ketverių metų seime būsimo valdovo tolimesne paveldima dinastine linija, įtvirtinta paveldimoji monarchija, - „Lenkijos sostą norime turėti ir nusprendžiame būsiant renkama iš kilmingos giminės visiems laikams“, „Bekaralmečiais patirtos nelaimės, periodiškai griaušančios valdymą, pareiga apsaugoti kiekvieno lenkų žemės gyventojų likimą ir visiems laikams užkirsti kelią užsienio valstybių įtakai, <...> paskatino mūsų įžvalgumą atiduoti Lenkijos sostą pagal paveldėjimo teisę“. Dėl per siaurai „lenkiškai“ suprantamo Valdymo įstatymo ir ne Lenkijos, o realiai dviejų valstybių ATR bendro sosto darbe jau pasisakyta, nesikartosime.

Konstitucijos (Valdymo įstatymo) VII straipsnyje nominavus būsimą po

Stanislovo Augusto mirties ateityje karalių, dabartinį Saksonijos elektorių Frydrichą Augustą, ten pat preciziškai numatyta paveldimos karalių dinastijos tęstinumas vyriškos lyties įpėdiniui iš gimimo (karaliaus vyriausiajam sūnui), o jeigu karalius sūnaus nesulauktų, vyriškos lyties karališkosios įpėdinystės liniją turėtų pradėti iškart Konstitucijoje infante skelbiamos Marijos Augustos Nepomukės vyras, kurį seimo sutikimu elektorius Frydrichas Augustas parinks savo dukrai.

Be kita ko, taip tiksliai detalizuojant dinastijos tęstinumą, numatytas ir išimtinis atvejis, - tautai (realiai ATR tautoms) paliekama jokios senaties nevaržoma teisė rinkti į sostą kitą giminę, užsibaigus pirmajai. Negalima nepastebėti, kad tokiam išimtiniam atvejui numatytas trumpas (bendra taisykle neturintis tapti) sugrįžimas prie jau atsisakyto karaliaus išrinkimo instituto, bet „rinkti į sostą kitą giminę“ reiškia tik kitą toliau jau aptarta tvarka tęsimą dinastiją, o ne valdovą vienai kadencijai iki jo gyvos galvos, kaip buvo ATR iki konstitucinių reformų.

Bendro abiemis valstybiniais subjektams dvejų rūmų seimo konstitucinės reformos nepaliesiti negalėjo. Jeigu ikireforminiame seime, įsteigtame 1569 m. Liublino unijos aktu, įstatymai ir kiti svarbūs aktai būdavo priimami konsensusu tarp karaliaus, Senato ir abiejų valstybių paviėtų seimelių atstovų seime (Atstovų rūmų), kur seimelių atstovai buvo saistomi seimeliuose davus priesaiką priimtų instrukcijų, o bet kuris seimelių deleguotas atstovas pasinaudojęs *liberum veto* teise seime galėjo lengvai išardyti būtiną konsensuą, tai esminėmis institucinėmis naujovėmis praktiškai nepakitusios struktūros (Atstovų rūmai, Senatas ir jam vadovaujantis karalius) seimo veikloje nustatytas sprendimų seime priėmimas paprasta balsų dauguma ir panaikinimas „visiems laikams“ *liberum veto*, bet kokios rūšies konfederacijų ir konfederacinių seimų, kaip „prieštaraujančių konstitucijos dvasiai, griaušančių valdymą ir ardančių visuomenę“. Senatui, susidedančiam iš aukštųjų valstybės pareigūnų *ex officio* „vyskupų, vaivadų, kaštelionų ir ministrų, kuriems pirmininkaus karalius“ (Valdymo įstatymo VI straipsnis), suteikta tik atidedamojo veto teisė (iki kito eilinio Seimo) (Machovenko, 2021, p. 14).

Jeigu, anot A. Parent, didžiausia problema 1791 m. Konstitucijos rengėjams buvo tautos sampratos klausimas, o su tuo susijęs tautos atstovavimas seime, tai Valdymo įstatyme matome, kad nepaisant Apšvietos filosofų idėjų ir tiesioginių patarimų, piliečio ir tautos samprata Konstitucijoje nepasiekė revoliucinės Prancūzijos konstitucijos lygio. Nors XI straipsnyje „Tautos karinė jėga“ prie tokios sampratos artėta, - „Tauta privalo pati save ginti nuo užpuolimo ir saugoti savo vientisumą. Todėl visi piliečiai yra tautos vientisumo ir laisvių gynėjai“, bet nurodymas Konstitucijoje tautos ir piliečių gynimosi pareigos, nesuteikiant būtiniausių pilietinių teisių jų moderniu supratimu visiems piliečio

statusą įgyjantiems visuomenės nariams, -jokia pažanga. „Ši Konstitucijos dalis (*tautos ir piliečio teisių apimtyje – J.P.*) yra aiškiai pasenusi, menkai atspindi filosofinės ir teisinės minties raidą, masinius visuomeninius judėjimus ir politinius pokyčius, Amerikoje ir Europoje vykusius XVIII a. antrojoje pusėje. 1791 m. Konstitucijoje išliko teisine nelygybe grindžiama visuomenė, suskaidyta į bajorų, dvasininkų, miestiečių ir valstiečių luomus.“ (Machovenko, 2021, p. 16).

Veltui, mūsų manymu, A. Parent bando Konstitucijos (Valdymo įstatymo) V straipsnio nuostatoje „Visa žmonių visuomenės valdžia kyla iš tautos valios“ įžvelgti panašumą su Ž.Ž. Ruso mintimis bei Prancūzijos revoliucijos politinio šedevro „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos“ 3 straipsniu (Parent, 2013, p. 130). Jeigu Valdymo įstatymo preambulėje bei II, III, IV straipsniuose, kaip ir minėtame XI tautos karinės jėgos straipsnyje, vartojamas tautos ir piliečių terminas, rodos, ima artėti prie rusoistinės tautos sampratos, kuri turėtų apimti bajorus, miestiečius ir valstiečius, tai iš sisteminės-loginės analizės VI straipsnio „Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia“, III straipsnio „Miestai ir miestiečiai“, iš ypač plataus ir detalaus II straipsnio „Bajorai žemvaldžiai“ su jo nuostata „Bajorus pripažįstame svarbiausiais laisvės ir šios Konstitucijos gynėjais“ matosi išlikusi bajorų viršenybė žemesnių luomų atžvilgiu. Pilietines ir politines teises ir laisves turi tik bajoriškoji tautos dalis, miestiečių tapimas piliečiais moderniu šiandienos supratimu numatytas tik per jų tapimą bajorais, - „miestiečių luomo piliečiams, kuriems vėliau bus suteikta garbė tapti bajorais, nuo šiol nebus jokių kliūčių priimti miesto pilietybę, būti piliečiu, <...>“ (Miestų įstatymo I straipsnio 11 dalis). Neįtvirtinant naujo platesnio ATR seime atstovaujamų asmenų rato, yra akivaizdu, kad išlieka senasis parlamentarizmo modelis, - pavietų seimeliai renka iš bajorų tarpo ir deleguoja atstovais į seimą tik bajorus.

Valstiečių valsčionių statusą apibrėžiantis Konstitucijos (Valdymo įstatymo) IV straipsnis, apart šiame darbe minėto Respublikos valstybių kontekste siekiant paskatinti žmonių skaičiaus gausėjimą įtvirtintos garantijos atvykstantiems ar sugrįžtantiems į ATR valstybes asmenims sugrįžimo ir įsikūrimo bei užsiėmimo bet koku amatu Respublikos valstybėse laisvės, pilietinių ir politinių teisių valstiečiams nesuteikė.

Reikia pastebėti, kad jeigu konstituciniame Miestų įstatyme įtvirtinta nauja galimybė žemės turintiems miestiečiams tapti bajorais ir įgyti plačias pilietines teises, tai lygiagrečiai Valdymo įstatymo II straipsnis, visas pilietines teises suteikiantis tik bajorams žemvaldžiams bei Seimelių IV-VII straipsniai apribojo bežemių bajorų teisę būti atstovais seime. Atstovavimui seime įvestas turto cenzas.

Pažangia Ketverių metų seimo įvesta konstitucine naujove ATR seimų darbui buvo imperatyviojo mandato pakeitimas reprezentaciniu (laisvuju) mandatu, ką

priešingai Ž.Ž. Russo 1791 m. ATR Konstitucijos rengėjams duotiesiems patarimams, įtvirtino tokia Valdymo įstatymo VI straipsnio nuostata, - „Kadangi įstatymų leidyba negali būti vykdoma visų, ir tauta tam tikslui įgalioja reprezentantus arba savo laisvanoriškai išrinktus atstovus, todėl mes nusprendžiame, jog seimeliuose išrinkti atstovai įstatymų leidyboje ir bendruose tautos reikaluose pagal šią Konstituciją turi būti laikomi visos tautos atstovais, kuriems išreikštas visuotinis pasitikėjimas.“ Seimelių pasiuntinio priesaikos laikytis instrukcijų panaikinimas dar 1764 m. konvokaciniame seime sukūrė prielaidas įtvirtinimui naujo požiūrio į parlamentaro statusą. Jeigu anksčiau laike priimtas 1791 m. kovo 24 d. seimelių įstatymas mandato statuso taip radikaliai dar nekeitė, tai tą užbaigė 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. (Jurgaitis, 2007, p. 160-161).

Kalbant šiuo klausimu įdomu pastebėti, kad reprezentacinio mandato idėją palaikė ir M. Riomeris, jo išsamiam 1926 m. tyrime „Reprezentacija ir mandatas“ ištyręs daug teorijų, operavęs lyginamaisiais Anglijos, Prancūzijos, Belgijos, Čekoslovakijos ir netgi SSSR pavyzdžiais, betgi primygtinai vengęs liesti 1791 m. ATR konstituciją dėl aiškiai antilenkiškos tarpukario Lietuvos oficialiosios pozicijos, - (*kalba neredaguota*) „Kaip matėme, naujuoju ir virtusiu klasišku demokratiniu mokslu, kuris atmeta Rousseau tezes apie suvereninį individą, visuomenės sutartį arba visuotiną valią, apskritai tebesanti galima reprezentacinė valstybės valdžio vykinimo technika.“ (Riomeris, 1926, p. 56). Imperatyvųjį mandatą uždraudė ir 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos Konstitucija, žmogaus ir piliečio teisių klausimu paprastai laikoma pažangesne už 1791 m. ATR konstituciją.

Grįžtant prie ATR 1791 m. Konstitucijoje įtvirtintų valstybės institucijų klausimo, Valdymo įstatymo VII straipsnyje matome aukščiausią įstatymų vykdomąją valdžią „atiduodamą karaliui jo taryboje, kuri vadinsis Įstatymų sargyba“, kas dabartiniu požiūriu atitinka ministrų tarybą. Pastebėsime, kad dabartinės konstitucionalistikos ir teisinės technikos požiūriu nelabai logiškai atrodo įstatymų leidžiamajai valdžiai skirtame VI straipsnyje ministrų priskyrimas senatoriams ir nurodymas greta senatorių (parlamento rūmų atstovų) kitoje įstatymų leidžiamąją valdžią reglamentuojančio straipsnio teisės normoje, nenustatančioje ministrų nuolatinio poėdžiavimo seime pareigos ir nesuteikiančioje jiems sprendžiamojo balso teisės, - „Sąlygojame, kad senatoriai ir ministrai sprendžiant reikalus, liečiančius jų užimamas Sargyboje arba komisijoje pareigas, seime neturės *votum decisivum* (sprendžiamojo balso) ir posėdžiaus tuo metu senate tik jei seimas pareikalautų pasiaiškinti.“ Kita vertus, matosi, kad draudimo senatoriams būti vykdomosios valdžios pareigūnais nėra, tik apribojama jų

balso teisė seime sprendžiant vykdomosios valdžios institucijos kompetencijos klausimus, jeigu senatorius užima pareigas joje.

Turint omenyje, kad 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos V straipsnyje išvardintos visos trys valdžios, nepaisant klaidingo apribojimo tik lenkų tauta, yra steigiamos abiemis ATR valstybėms, įskaitant Sargybą, VII straipsnyje patikslintai vadinamą Įstatymų sargyba, tai ir tame pačiame straipsnyje numatytos Įstatymų sargybai pavaldžios ir atskaitingos keturios komisijos (ministerijos dabartiniu supratimu), - Edukacijos, Policijos, Kariuomenės, Išdo, - yra bendros abiemis ATR tautoms institucijos.

Nors įsteigtos keturios komisijos su kiekviena savo ministru, ankstesnėje VII straipsnio teisės normoje, aiškinančioje Įstatymų Sargybos struktūrą, randame dar vieną konstitucinio įstatymo dviprasmybę. Iš keturių minėtų komisijų atėmus Sargybos primą, kuriuo *ex officio* yra Edukacijos Komisijos pirmininkas, lieka ne trys, o penki ministrai.

Sprendžiant iš pavadinimo antspaudo ministro be jam pavaldžios institucijos, ši pareigybė prie karaliaus daugiau simbolinė, palikta laikantis tradicijų. Tai pat sprendžiant iš Konstitucijos (Valdymo įstatymo) VII straipsnio antroje pastraipoje įtvirtinto imperatyvaus draudimo vykdomajai valdžiai skelbti karus, sudaryti taikos ar kitas tarpvalstybines sutartis ar pasirašyti bet kokius diplomatinius aktus, yra aišku, kad užsienio reikalų tik antspaudo ministro pareigybė yra tiek pat simbolinė, kaip ir anspaudo ministro.

Menkiausiai reformų paliestąją trečiąją valdžią, - teismų sistemą įtvirtinančiame Konstitucijos VIII straipsnyje bendrais abiemis ATR valstybėms teismais, mūsų nuomone, laikytini tik straipsnio 5 dalyje nurodyti specializuoti abiemis valstybėms bendrų vykdomųjų komisijų teismai ir 6 dalyje numatytas aukščiausiasis (seimo) teismas, su iškart daroma išlyga, jog tokia nuomonė remiasi tokiais sistemiškai aiškinamais momentais, - Valdymo įstatyme ir Miestų įstatyme vartojama neleistinai siauriamąją Lenkijos provincijų sąvoka, kur LDK valstybė klaidingai prilyginama Lenkijos provincijai, įstatymo XVIII straipsnio 2 dalyje (*secundo*) daroma blanketine nuoroda į Miestų įstatymą bei jo paties tekstu, ir atsižvelgiant į tai, kas visai netrukus įtvirtinta 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojime.

Šiam darbe jau aptartomis Lenkijos Karūnos negalėjimo rinktis kitaip sąlygomis nors ir sumažėjusį LDK valstybingumą Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimu išsaugojusi Lietuva, sugebėjo išreikalauti vienodą skaičių Lenkijos ir LDK pareigūnų bendrose karo ir išdo komisijose bei kitose ateityje steigsimose

bendrose institucijose, tokį patį tautos ministrų ir pareigūnų skaičių su lygiaverčiais Karūnai titulais ir pareigomis, užsitikrino vienodo laikotarpio Lietuvos pirmininkavimą paeiliui su Lenkija tuo metu svarbiausiomis atrodžiusiose karo ir išdo komisijose, užsitikrino, kad bendram ATR išdui skirtų LDK pajamų kasa liktų Lietuvoje (nepasitikėjo „amžinosios unijos broliais“?), be absoliučios daugumos likusių po senovei LDK žinioje teismų išsireikalavo teisę Lietuvą liečiančioms išdo komisijoms specializuoto teismo byloms turėti neutralų teismą, sudarytą iš išdo komisijoje nedirbančių asmenų, įsteigtą LDK pagal atskirą įstatymą.

Nepaisant padidėjusio abiemis tautoms bendrų ATR valdžios ir valdymo institucijų centralizuotumo, 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimu užbaigtoje sudėtinėje 1791 m. ATR Konstitucijoje liko gyva ir LDK valstybės ir teisės tradicija, ir 1569 m. Liublino unijos akto bei 1588 m. Trečiojo Lietuvos Statuto dvasia.

Išvados

1. Ištyrus nekvestionuojamą Apšvietos laikotarpio filosofų, ypač Prancūzijos švietėjų, įtaką, kaip galimą veiksnį, skatinusį ATR konstitucines reformas ir 1791 m. Konstitucijos priėmimą, manome, kad šis veiksnys nebuvo vienu iš svarbiausių, ir Konstitucijos sudėtinių dalių tekstuose matosi tik dalinė tų idėjų įtaka.
2. Svarbesniais už Apšvietos filosofinių idėjų įtaką veiksniais, nulėmusiais konstitucinių reformų ATR būtinybę buvo valstybės vidinę stagnaciją gilinęs ir valstybę silpninęs

XVIII a. jau atgyvenęs bajoriškosios demokratijos su smarkiai apribota karaliaus valdžia modelis, užsienio valstybių kišimasis į ATR vidaus reikalus, tiesioginė sustiprėjusių kitų Europos monarchijų karinė grėsmė, o vienu iš svarbesnių Konstitucijos priėmimo galimybę užtikrinusių veiksnių buvo tikslus išnaudojimas palankios situacijos, kurioje į savitarpio karus įsitraukus Rusijai, Švedijai ir Osmanų imperijai, ATR gavo trumpą atokvėpio laiką, kurio pakako svarbiausių konstitucinių aktų priėmimui Ketverių metų seime.

3. Neabejotinai svarbiu veiksniu 1791 m. Konstitucijos priėmimui, vertinant iš LDK pozicijos, paremtos siekiu išsaugoti savo valstybingumą ir lygiateisiškumą 1569 m. Liublino seime įsteigtoje valstybių federacijoje, buvo LDK konstitucinės teisės tradicija, turinti pradžią dar XIV a. valdovų privilegijose, ir per Lietuvos Statutus atėjusi iki 1791 m. Konstitucijos. Ši teisės tradicija buvo ir kritiškai svarbaus Lietuvai 1791 m. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo pagrindu.
4. Paneigiant klaidingą istoriografinį naratyvą apie neva Liublino aktu įsteigtoje ATR išnykusį LDK valstybingumą, net ne per daug detalai tiriant poliublijinių santykių laikotarpį ir Lietuvos statutų priėmimo aplinkybes, nesudėtingai įrodoma, jog 1791 m. Konstitucija buvo priimta Lenkijos ir Lietuvos valstybių, nė vienai jų nepraradus savojo valstybingumo priešreforminėje unijoje.
5. Kitas klaidingas istoriografinis naratyvas neva 1791 m. Konstitucija panaikino federacinę ATR ar įsteigė unitarinę Lenkijos Karalystę paneigiamas remiantis pažangiu nauju teisės metodu kruopščiai analizuojant Ketverių metų seimo priimtų teisės aktų tekstus, kuriuose aptinkamas tarpusavio sąsajumas, pirma, įgalina teigti esant 1791 m. Konstitucijos sisteminę septynių aktų visumą, ir, antra, - tik per tokį visuminį Konstitucijos tyrimą perskaitoma reformuota ATR federacija.
6. 1791 m. Konstitucijos (visuminės) analizė veda prie išvados apie padidėjusį dvinarės valstybės valdžios ir valdymo intitucijų centralizuotumą, bet niekaip neįrodo ATR unitarizmo ar išnykusio LDK valstybinio subjektiškumo.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos 1992 m. lapkričio 2 d. Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30)..

2. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija "Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos". *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 48-1855.
3. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija "Dėl Gegužės trečiosios Konstitucijos su Abiejų Tautų tarpusavio įžadu 220-ųjų metinių". *Valstybės žinios*, 2011, nr. 53–2542.
4. Lietuvos Respublikos Seimo "Gegužės 3-iosios deklaracija", 2018, TAR, 2018-05-08, Nr. 7468.
5. Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse. Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija* / Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius, 2001, p. 35–52.
6. Valdymo įstatymas. Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija* / Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius, 2001, p. 11–34.
7. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas. Iš *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vertė ir sudarė E. Raila. Vilnius, 2001, p. 53–58.

Specialioji literatūra:

8. Bumblauskas, A. (2008). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“ istoriografijose. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. Specialusis „Lietuvos istorijos studijų leidinys (t. 5)“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 16-66.
9. Butkus, A. (2018). Lietuvos valstybingumo pobūdžiai ir jų interpretacijos. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/2018/05/05/a-butkus-lietuvos-valstybingumo-pobudziai-ir-ju-interpretacijos/> [žiūrėta 2023 m. sausio 26 d.].
10. Butterwick-Pawlikowski, R. (2016). Challenges for the Commonwealth: the counsel of Jean-Jacques Rousseau. *XVIII amžiaus studijos. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 32-43.
11. Butterwick, R. (2021). *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*. Vertė L. Andronovas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

12. Griškevič *et al.* (2016). *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.* Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
13. Griškevič L., Machovenko, J. (2014). Bendravalstybinės LDK privilegijos kaip Lietuvos konstituciniai aktai. *Teisė*, 2014, t. 93, 46-66.
14. Janulaitis, A. (1916). *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija*. Lietuvių mokslo draugijos leidinys. Vilnius: Bajevskio spaustuvė.
15. Jarašiūnas, E. (2009). Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis. *Jurisprudencija*, 2009, 4(118), 21-46.
16. Jarašiūnas, E. (2010). Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. 2010, 2(120), 23-52.
17. Jurgaitis, R. (2007). *Vilniaus seimelio veikla 1717-1795 m.* Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija, Vytauto Didžiojo universitetas ir Lietuvos istorijos institutas. Kaunas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/73975> [žiūrėta 2023 m. kovo 17 d.].
18. Jurgaitis, R., Šmigelskytė-Stukienė, R. (2008). Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose. *Raštai. T. 2, Lietuva Reformų Seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos/Adolfas Šapoka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 7-41. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367182873676/> [žiūrėta 2023 m. vasario 15 d.].
19. Konieczny, P., Markoff, J. (2015). Poland's Contentious Elites Enter the Age of Revolution: another example of why social movement scholarship should become even broader. *Sociological Forum*, 2015, 30 (2), 286-304. 10.1111/socf.12163. hal-01580961.
20. Lappo, J. (1932). *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*. Kaunas: 1932.
21. Laurinavičius, Č. (2018). Lenkijos-Lietuvos Respublikos veiksnys Očakovo krizės (1791) kontekste. *Lietuvos istorijos studijos*. 2018 42. DOI:

<https://doi.org/10.15388/LIS.2018.42.12387>.

22. Liebich, A. (2021). The man who would not be king: Adam Czartoryski and Polish monarchy. *History of European Ideas*, DOI: [10.1080/01916599.2021.1921411](https://doi.org/10.1080/01916599.2021.1921411).
23. Ludwikowski, R. R. (1989). The Beginning of the Constitutional Era: A Bicentennial Comparative Study of the American and French Constitutions. *Michigan Journal of International Law*, 1989 11, 167-211. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol11/iss1/6/> [žiūrėta 2023 m. sausio 9 d.].
24. Machovenko, J. (2012). Piliečio ir valstybės santykiai 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje: paveldas ir pamoka. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto viešosios teisės katedra, Lietuvos notarų rūmai, 8-10.
25. Machovenko, J. (2012). Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje. *Parlamento studijos, Mokslo darbai, Teisė*, 2012 13, 158-177.
26. Machovenko, J. (2015). Modernieji valstybės konstituciniai pamatai bendravalstybinėse LDK privilegijose. *Teisė*, 2015 94, 41-58.
27. Machovenko, J. (2018). 1791 metų Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija. Iš *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis*. Vilnius, 2018, 38-53.
28. Machovenko, J. (2021). Kintamoji ir nekintamoji 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos dalys. *Teisė*, 2021, 120, 8-20.
29. Maksimaitis, M. (2012). Lietuvos konstitucionalizmo tradicijų formavimasis. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo biuletenis*, 2012, Nr. 4(28), 285-291.
30. Masing, J. (2013). 1791 metų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo biuletenis*, 2013, Nr. 3(31), 224-239.

31. Meilus, E. (2011). Liublino unija XXI a. Lietuvos istoriografijoje. (*Paskaita skaityta 2011.05.10 Liubline bendro Lietuvos ir Lenkijos istorijos ir geografijos vadovėlių komisijos posėdžio metu.*) Vertimas į lenkų kalbą "Unia lubelska w historiografii litewskiej XXI w." *Biuletyn Historii Pogranicza*, 2019, nr. 19, 22-41 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/91710> [žiūrėta 2023 m. vasario 21 d.].
32. Parent, A. (2013). Švietimo laikų prancūzų mąstytojų įtaka tautos sampratai 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijoje. *Parlamento studijos, Mokslo darbai, Istorija*, 2013 15, 119-133.
33. Rachuba, A. (2021). Parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania, the Fourteenth-Eighteenth Centuries. Parlamentaryzm Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII w. *The Sejm Review*, No. 6(167)/2021, 43-83. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.31268/PS.2021.74> [žiūrėta 2023 m. vasario 14 d.].
34. Raila, E. (2013). Abiejų Tautų tarpusavio išipareigojimas (1791.10.20). *Magnus Ducatus Lithuaniae. Virtuali biblioteka*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/apie-projekta/mdl-kalendorius/tarpusavio-isipareigojimas/> [žiūrėta 2023 m. sausio 9 d.].
35. Rasimas, L. N. (2018). Dviejų juostų kelias iki Gegužės 3-iosios konstitucijos. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://alkas.lt/2018/05/03/l-n-rasimas-dvieju-juostu-kelias-iki-geguzes-3-osios-konstitucijos/> [žiūrėta 2023 m. sausio 6 d.].
36. Riomeris, M. (1926). *Reprezentacija ir mandatas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.
37. Sliesoriūnas, G. (2021). „Tragedija“, bet „labai naudinga“ – Liublino unijos vertinimai naujausioje lietuvių istoriografijoje. *Parlamento studijos, Mokslo darbai, Istorija*, 2021 30, 60-77.
38. Šapoka, A. (1936). *Lietuvos istorija*. 2014-2023 ISTORIJA.LT, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://istorijai.lt/adolfas-sapoka-lietuvos-istorija/> [žiūrėta 2023 m. sausio 14 d.].

39. Šapoka, A. (1936). Paskutiniai reformų bandymai ir ATR nepriklausomybės galas. Iš vadovėlio *Lietuvos istorija. 2014-2023 ISTORIJA.LT*, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://istorijai.lt/paskutiniai-reformu-bandymai-ir-atr-nepriklausomybes-galas/> [žiūrėta 2023 m. sausio 14 d.].
40. Šmigelskytė-Stukienė, R. (2021). Liublino unijos tvarumo problema valstybės centralizacijos akivaizdoje: Lietuvos bajorijos pozicijos (tarp Ketverių metų seimo ir Gardino seimo). *Parlamento studijos, Mokslo darbai, Istorija*, 2021 30, 38-59.
41. Vadapalas, V. (2006). *Tarptautinė teisė: vadovėlis*. Leidykla „Eugrimas“.
42. Vaičaitis, V. A. (2013). 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija. *Parlamento studijos, Mokslo darbai, Teisė*, 2013 14, 66-90.
43. Vaičaitis, V. A. (2013). Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, 2013 89, 55-68.
44. Vaičaitis, V. A. (2014). Lietuvos Statutų priėmimo priežastys, jų santykis su Liublino unija ir LDK parlamentarizmo bruožai. *Teisė*, 2014 93, 67-81.
45. Vaičaitis, V. A. (2017). 1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos kontekste. *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys. Vilniaus universiteto istorijos fakultetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 157-170.
46. Vaišvila, A. (1998). Bajorų „demokratija“ – grėsmė teisei ir tautos laisvei. *Jurisprudencija*, 1998, t. 9(1), 23-40.
47. Valikonytė, I. (2012). Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo biuletenis*, 2012, Nr. 4(28), 276-284.
48. Viliūnas, D. (2016). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys XVIII a. pabaigoje. *XVIII amžiaus studijos. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius:

Lietuvos istorijos institutas, 44-84.

49. Wandycz, P. S. (2017). *The Price of Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. Routledge, 2017-07-05. [interaktyvus].

Prieiga per internetą:

https://books.google.lt/books?id=m5pIR3x6jLAC&pg=PA66&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [žiūrėta 2023 m. sausio 10 d.].

50. Zakrzewski, A. (2019). Between the Union of Lublin and the Mutual Pledge of the Two Nations. *The Central and Eastern European Online Library. Zapiski Historyczne* 4, 5-40.

Kiti šaltiniai:

51. The UK Constitution. A summary, with options for reform. March 2015. *House of Commons. Political and Constitutional reform Committee*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.parliament.uk/> [žiūrėta 2023 m. sausio 12 d.].

52. 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija: istoriniai ir teisiniai kontekstai | Diskusija. Perduota srautu 2021-05-03. *Vilniaus universiteto istorikų ir teisininkų diskusija internete 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos 230 metų sukakties proga. Trukmė 1:50:45 val.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<https://www.youtube.com/watch?v=TmbWZkkHsL8> [žiūrėta 2023 m. kovo 20 d.].

SANTRAUKA

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija

Justinas Puodžiukas.

Magistro darbe analizuojama 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos tema, nagrinėjant esminių valstybės reformų Liublino unijos aktu įsteigtoje ATR federacijoje būtinumą nulėmusias valstybės vidines ir išorines priežastis, veiksnius, įgalinusius valstybės interesams išnaudoti pasitaikiusią unikalią galimybę tuometinėje sudėtingoje istorinėje-geopolitinėje situacijoje

priimti Konstituciją būtent konfederaciniame Ketverių metų seime, kurio darbo užsienio jėgoms nebuvo įmanoma sužlugdyti *quasi* teisėtomis priemonėmis per lengvai paperkamų atstovų *liberum veto* balso seime išnaudojimą. 1569 m. įsteigtos unijos šalių tarpusavio santykių tyrimas įrodo Vytauto Didžiojo tautos vardo vertą politinį lankstumą LDK nuolat veikiant už savarankiškos teisėkūros išsaugojimą bei LDK valstybingumo stiprinimą, neretai prasilenkiant su Liublino unijos akto nuostatomis. Analizė nuo vėliausiai XIV a. rašytinių bendravalstybinių LDK privilegijų prasidedančios LDK konstitucinės tradicijos, toliau išplėtos XVI a. Lietuvos statuteose leidžia aptikti neginčijamą jos įtaką 1791 m. ATR Konstitucijos nuostatomis, išvelgti tarpusavio ryšį tarp keturiuose amžiuose išsidėsčiusių konstitucinių aktų. Polemizuojant su ginčytiniais pasenusiais istoriografiniais naratyvais apie Liublino unijos sudarymu arba per siaurai suvokiamos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos (tik gegužės 3 d. Valdymo įstatymo) neva panaikintą LDK valstybingumą, darbe autorius atvirai reiškia pritarimą Lietuvos konstitucionalistų suformuotam konceptualiai naujam sudėtinės septynių aktų 1791 m. Konstitucijos požiūriui. Nes tik tiriant sudėtinę 1791 m. Konstituciją iš konstitucinės teisės pozicijų išaiškėja jos konstitucinė visuma ir įtikinamai „atrandama“ iki pat 1795 m. paskutinio ATR padalijimo teisiškai niekur „nedingusi“ nors ir sumažėjusio suverenumo LDK valstybė.

SUMMARY

The Constitution of 3 May 1791

Justinas Puodžiukas.

This master thesis provides analysis of the Constitution of 3 May 1791, examining the internal and external causes of the state that determined the necessity of fundamental state reforms in the Polish-Lithuanian Commonwealth federation established by the Act of the Union of Lublin as well as factors that enabled to take advantage of the unique accidental opportunity for the state's interests within then complicated historical-geopolitical situation

in adopting the Constitution precisely in the confederal Four-Year Sejm, whose work it was not possible for foreign forces to disrupt by quasi-legal means through the exploitation of the *liberum veto* vote of easily bribed representatives in the Sejm. Research of the relations between the parties of the 1569 established union proves the political flexibility of the GDL worthy of the name of the nation of Vytautas the Great in constantly working for the preservation of independent legislation and the strengthening of the statehood of the GDL often bypassing the provisions of the Act of the Union of Lublin. Analysis of the constitutional tradition of the GDL starting from the written state-wide privileges of the GDL granted from the 14th century at the latest and further developed in the 16th century in the Statutes of Lithuania enables us to detect the indisputable influence of tradition in the provisions of the Commonwealth's 1791 Constitution and to see the interrelationship between constitutional acts spread over four centuries. Arguing against the controversial outdated historiographical narratives about allegedly abolished statehood of the GDL upon forming the Union of Lublin or abolished at least by the too narrowly understood 3 May 1791 constitution (solely the 3 May Governance Law) the author of this work openly supports the conceptually new seven-act constitution attitude formed by Lithuanian constitutionalists towards 1791 Constitution. Only when researching the 1791 Constitution from the standpoint of constitutional law its constitutional entirety is revealed and the GDL state is convincingly "discovered", which legally did not "disappear" anywhere until the last partition of the Commonwealth in 1795, even though its sovereignty was reduced.